

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
на тему:

«Долинщина в період Першої світової війни (1914– 1918 рр.)»

Студента 4 курсу, групи СОІ-42
напряму підготовки (спеціальності)
014 «Середня освіта (Історія)»

Перекіця Василя Івановича

Керівник:
доктор історичних наук, професор

Райківський Ігор Ярославович

Рецензент:

кандидат історичних наук, доцент
Міщук Андрій Іванович

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Долинщина в переддень і на початку Великої війни. Наступ російської армії восени 1914 р.....	10
РОЗДІЛ 2. Російський окупаційний режим на території Долинського повіту (вересень 1914 – травень 1915 рр.)	24
РОЗДІЛ 3. Контрнаступ військ австро-німецького блоку в травні 1915 р. Наслідки війни для жителів Долинщини	40
РОЗДІЛ 4. Методичні аспекти використання матеріалів дослідження у шкільній освіті... ..	58
ВИСНОВКИ	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	67
ДОДАТКИ	74

ВСТУП

Актуальність роботи. Воєнні події у світовій історії завжди мають вагоме значення для соціально-економічного та геополітичного становища. Існує відомий вислів, що «вся історія людства – це історія війн, а періоди миру – це підготовка до чергової війни ...». Вивчення воєнних подій сприяє осмисленню політико-економічних взаємин на світовому рівні, взаємозв'язків у культурницьких впливах та засвоєнню уроків історії. Перша світова війна визначена масштабністю залучення населення та територіальним охопленням, а для України вона мала вплив, насамперед, у тому, що відбулося послаблення впливу імперського режиму (як у Російській імперії, так і в Австро-Угорській). Наприкінці війни відбувся розпад двох великих імперських держав, що спричинило хвилю соціально-політичних змін у всьому світі.

Під цим кутом зору викликає науковий і суспільний інтерес дослідження історії Першої світової війни на регіональному рівні, зокрема на рідній мені Долинщині. Долинський повіт перед початком війни відзначався активним розвитком суспільно значущих сфер життя в капіталістичному напрямку. Зокрема, успішно розвивалася фабрично-заводська промисловість, кооперативний рух, відкривалися школи, виникали національно-культурні й політичні організації, але воєнні події, започатковані влітку 1914 р., суттєво змінили становище Долинського краю та його жителів.

Незважаючи на очевидне наукове значення, події Першої світової війни на місцевому рівні, на Долинщині, не знайшли належного висвітлення у фаховій літературі. Наукова актуальність нашого дослідження зумовлена системним підходом у вивченні воєнних подій на території Долинщини, соціально-економічної, культурної, освітньої та духовної сфер життя краян у досліджуваній період. Крім суто наукової, обрана тема має й суспільну актуальність, пов'язану з підвищенням уваги серед громадськості до вшанування пам'яті жертв війни (зокрема, до сьогодні на Прикарпатті збереглися масові поховання загиблих вояків різних національностей під час воєнного лихоліття, частина з яких в не належному стані), вивчення подій того часу, що в цілому є

менш дослідженими порівняно з Другою світовою війною.

Об'єктом нашого дослідження є події Першої світової війни на території Долинщини в контексті використання матеріалів дослідження на уроках історії України в ЗЗСО.

Предмет дослідження – бойові дії досліджуваного періоду на Долинщині, російський окупаційний режим у краї восени 1914 р. – весною 1915 р., наслідки війни для жителів краю, методичні аспекти використання матеріалів дослідження в школі.

Мета бакалаврської роботи полягає у з'ясуванні особливостей перебігу подій Першої світової війни на території Долинського краю, визначення її наслідків для соціально-економічного, культурно-освітнього і політичного життя долинян. Автор ставить за мету розкрити питання, яким чином зібрані та опрацьовані матеріали можуть бути використані у шкільній історичній освіті, в ЗЗСО Встановлена мета роботи передбачає виконання таких основних **завдань**:

- 1) визначити становище мешканців Долинщини напередодні й на початку Першої світової війни;
- 2) з'ясувати перебіг подій під час наступу російської армії на початку війни, особливості політики російського окупаційного режиму на території Долинського повіту від вересня 1914 р. до травня 1915 р.;
- 3) визначити передумови, хід і наслідки контрнаступу військ австро-німецького блоку в травні 1915 р., відновлення австрійської влади на Долинщині;
- 4) охарактеризувати соціально-економічне становище, національно-культурне і політичне життя мешканців Долинщини під час Першої світової війни;
- 5) вивчити методичні аспекти використання матеріалів дослідження в системі сучасної шкільної освіти, на уроках історії України в 10 класі.

Хронологічні рамки дослідження зумовлені темою роботи і подіями Першої світової війни. *Нижня межа* – початок воєнних дій в липні 1914 р., але для аналізу становища населення Долинського повіту напередодні війни автор описував події початку ХХ ст., *верхня межа* детермінована датою завершення

активних бойових дій і війни на території України, зокрема Долинщини.

Територіальні межі роботи охоплюють територію Долинщини (Україна) – м. Долина, що є адміністративним центром Долинської громади Калуського району Івано-Франківської області, та прилеглі до нього населені пункти колишнього Долинського повіту у складі Австрії (Австро-Угорщини). Долинський повіт як орган адміністративної влади був створений у середині 1850-х рр., охоплював на 1910 р. 91 громаду і найбільші міста, крім Долини, Болехів і Рожнятів (сучасна Івано-Франківська область).

Вищеописана мета та завдання бакалаврської роботи потребують актуалізації спеціальних **методів дослідження**, до яких належать:

- 1) хронологічний (встановлення послідовності подій під час Першої світової війни на Долинщині);
- 2) історико-порівняльний (з'ясування становища населення Долинського повіту до і після завершення Першої світової війни);
- 3) генетико-історичний (розкриття соціально-економічних змін, встановлення їх причин під час воєнних дій на території Долинщини в часи Першої світової війни);
- 4) історико-типологічний (вивчення подій війни, зокрема в Долинському повіті, з погляду типології дослідження воєнних дій);
- 5) історико-системний (системність у вивченні воєнних подій на Долинщині).

Стан наукової розробки. Історіографію з досліджуваної теми можна умовно поділити на дві групи – українську (дорадянську до 1939 р., радянську, сучасну (після 1991 р.) та діаспорну) і зарубіжну (австрійська, німецька, польська і російська). Дослідження стану галицьких земель, в т. ч. територій колишнього Долинського повіту, бойових дій на території краю розпочали ще під час війни та в міжвоєнний період безпосередні учасники й очевидці тогочасних подій – В. Левинський [43], К. Левицький [44], С. Томашівський [56], Л. Цегельський [57]. У їхніх працях, які можна вважати водночас і джерелами до висвітлення обраної теми, крім показу суспільно-політичного життя галичан напередодні та

в роки війни, подано значну інформацію про територію, кількість населення Галичини, чисельність армій та основні види озброєнь воюючих країн, виділено окремі битви між австро-угорськими та російськими військами на теренах Долиниці, дано приблизну кількість людських втрат.

У 1930-х роках опубліковано фундаментальну монографію “Історія українського війська” [39] і ґрунтовне дослідження О. Думіна “Історія Легіону Українських Січових Стрільців” [3]. У роботах описано бої між австро-угорськими і російськими військами, що в т. ч. відбувалися на території Долиниці, однак, в основному, через призму участі в них Січових стрільців.

У радянський час, до 1991 р., вивчалася історія окремих регіонів періоду Першої світової війни, особливо тих, які перебували в зоні бойових дій, серед яких були колишні землі Долинського повіту. У монографії І. Компанійця [38], в колективній праці “Історія Української РСР” (т. 4) [36] розглядаються характер війни, зовнішньополітичні аспекти досліджуваних подій, ставлення українських політичних партій і окремо більшовиків до війни, дано короткий перебіг воєнних дій у 1914–1916 рр., показано погіршення становища галицького населення, людські та матеріальні втрати, воєнні руйнації у краю, ідеалізовано “народні маси”, старанно уникнуто розгляд національного питання, усі вектори та тенденції наукового пошуку обмежувалися певними ідеологічними рамками в рамках марксистсько-ленінського підходу.

Деякі відомості про бойові дії та воєнні знищення в окремих населених пунктах наведено в багатотомному виданні “Історія міст і сіл Української РСР”, зокрема Львівської, Івано-Франківської [35] та Тернопільської областей. У загальному історики радянського періоду дуже мало приділяли уваги вивченню бойових дій на території Галичини. Набагато більше досліджень з обраної теми з’явилися зі здобуттям незалежності України в 90-х рр. ХХ – на початку ХХІ ст. Зокрема, про безпосередній перебіг бойових подій на території Долиниці можна дізнатися зі збірників історико-краєзнавчих статей, упорядкованих Долинською міською радою [30; 31; 32; 33]. У цих збірниках вперше подається розширена інформація про Долину напередодні війни та під час її перебігу, однак

головна увага зосереджена навколо самого міста Долини, побіжно захоплюючи навколишні населені пункти. Така ж проблема висвітлюється у книзі «Історія Долини (від найдавніших часів до наших днів)», упорядкованій Долинським краєзнавчим музеєм «Бойківщина» спільно з Долинською міською радою [34]. У даній праці події Першої світової війни описані досить змістовно, але знову-таки в центрі уваги перебуває місто Долина.

Найширшим дослідженням історії Долинського краю досліджуваного періоду є монографія І. Матієва «Роки лихоліття й надій» [47]. У книзі ґрунтовно вивчено соціально-економічний, духовний, культурний та освітній стан Долинського повіту перед початком війни, а також хід бойових подій та перебування Долинщини під російською адміністрацією. Пропонована праця відрізняється від інших чималим використанням раніше незнаних матеріалів із львівських та івано-франківського архіву.

Важливий матеріал для вивчення нашої теми знаходимо у працях М. Паньківа [48], І. Береста [73], В. Великочого [27], Р. Петріва [49], М. Кугутяка [40] та ін., які так чи інакше досліджують різні аспекти життя мешканців Галичини в період війни та перебування територій регіону в російській окупації.

Сучасна українська історіографія, на відміну від попередніх років, має значні здобутки в розробці різних політичних проблем періоду Першої світової війни, що мають науковий інтерес для більш глибокого вивчення теми. Насамперед, це праці О. Реєнта [51], Б. Янишина [52], О. Кураєва [41] та ін. Роль УСС-ів у вирішенні долі багатьох битв між австро-угорською і російською армією показано в спільних працях М. Литвина та К. Науменка [45], [46], М. Лазаровича [42] та ін.

Зарубіжна історіографія проблематики Першої світової війни на території Галичини досліджена досить вагомо, але про хід військових подій конкретно на території Долинщини існує обмаль праць. Однак найбільше нашої теми стосується праця Є. Батора “Галицька війна” [27], в якій описано битви, що відбувалися на території Східної і Західної Галичини в 1914–1915 рр. Проте вона замовчує або подає дуже фрагментарно участь українців у бойових діях

цього часу.

Джерельну базу бакалаврської роботи, в основному, склали збірники документів і матеріалів, до яких віднесено працю «Українська суспільно-політична думка в 20 столітті» під редакцією Т. Гунчака і р. Сольчаника, де містяться документи українських політичних організацій, заснованих у роки війни – ГУР, СВУ, ЗУР [1].

Цінну інформацію можна почерпнути зі спогадів безпосередніх учасників подій. Так, О. Дучимінська розкрила подробиці громадської роботи під час війни. Також, про долинську сторінку Великої війни йдеться у виданні «Долина. Три погляди з минулих літ» [2], що об'єднує роботи трьох польських авторів про історію прикарпатського міста Долина: монографія гірничого інженера Фелікса П'єстрака «Долинські солеварні», історико- краєзнавчий нарис вчительки загальної школи Яніни Костов'єцької «З минувшини Долини» та спогади уродженця міста Францішека Стемлера «Люди Долини». Книга дає змогу ознайомитись з життям людей, які населяли долинські терени з часів сивої давнини, дізнатися про важливі події досліджуваного періоду.

Окремим видом першоджерел, використаним у дослідженні, є тогочасні періодичні видання. У роботі використано українську періодику: статті з газети «Діло» [20], [23], [25], а також американської діаспорної газети «Свобода» [5; 6 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 24, 26], що містила найважливіші новини з фронтів Великої війни на галицьких землях. Загалом на сторінках періодичних видань, крім висвітлення загального становища Галичини, публікувалися матеріали про бойові дії, розпорядження і накази російської влади, воєнні збитки в краї, порушувалися питання про виселенців і біженців.

Наведений огляд історичної літератури та джерел дає підстави зробити висновок, що значна кількість праць, у яких розглянуто бойові дії та руйнування на території Східної Галичини та безпосередньо Долинщини в роки Першої світової війни, потребує якісно нового, комплексного підходу до проблеми. Крім того, недостатньо розробленими залишилися такі важливі питання, як людські та матеріальні втрати серед мирного населення краю, політика австрійської і

російської влади щодо нього, руйнації в промисловій сфері та занепад сільського господарства, проблеми біженців під час відступу російських військ тощо. Першоджерельні матеріали – збірники документів і матеріалів, мемуарна література – спогади безпосередніх учасників та очевидців подій, тогочасні періодичні видання, в поєднанні з сучасною історичною літературою і навчально-методичними матеріалами – дали нам змогу науково й неупереджено висвітлити бойові дії на території Долинського повіту, значні руйнування та їх наслідки для населення краю в період Першої світової війни, а також можливості для використання зібраних та опрацьованих матеріалів у шкільній освіті.

Наукова новизна бакалаврської роботи зумовлена введенням у дослідницький обіг низки маловідомих фактів з історії Долинщини в роки Великої війни 1914–1918 рр., зроблено системний аналіз досліджуваної проблеми в контексті воєнних подій, намічено можливості використання зібраних матеріалів у шкільній освіті в Україні. Автор розкрив питання, як можна використати матеріали пропонованого дослідження на уроках історії в ЗЗСО.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в можливості їх подальшого використання під час лекційних і семінарських занять з історії, зокрема Долинського краю в часи Першої світової війни. Крім цього, матеріали роботи можна використати при написанні рефератів, наукових робіт, а також при розробці планів-конспектів з історії вчителями ЗЗСО, у позашкільній освіті тощо.

Структура роботи. Бакалаврська робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел, який вміщує 76 позицій та додатків.

РОЗДІЛ 1. ДОЛИНЩИНА В ПЕРЕДДЕНЬ І НА ПОЧАТКУ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ. НАСТУП РОСІЙСЬКОЇ АРМІЇ ВОСЕНИ 1914 Р.

Перед початком Першої світової війни соціально-економічна, духовна, культурно-просвітницька та освітня сфера в Долині та місцевому старостві, порівняно з останньою третиною XIX ст., разюче покращилася. Період 1900–1914 рр. у національному-політичному, культурно-освітньому та соціально-економічному житті Долинського повіту видався переломним і досить позитивним. Це був період інтенсивної роботи, збільшення національних сил у всіх сферах громадського життя [31, с. 113].

У ті роки Долина була повітовим містечком, яке через старосту напяму підпорядковувалося Галицькому намісництву у Львові. Щороку в Долині проводилося шість великих ярмарків (4 лютого, 2 травня, 6 липня, 1 серпня, 13 жовтня, 2 грудня), крім них, постійно двічі на тиждень (кожного понеділка та четверга) відбувались торги. Міський уряд напяму опікувався торгівлею та сільським господарством, релігійними справами, контролював призов до армії, наглядав за легальною діяльністю різних партій, національно-культурних і господарських організацій, спілок, товариств тощо. Крім того, в Долині функціонували суд, поліція, нотаріат, податкова служба, уряд солеварні, позикові фонди для промисловців та робітників, а також «Каса хворих», каса ощадності, залізнична станція, пошта телеграф тощо (Додаток А), [47, с. 20].

У 1913 р. в Долині була збудована та відкрита перша електростанція. Спілки, що займалися господарсько-торгівельними справами, організовували збут сільськогосподарської продукції, а також займалися доставкою, за доступними цінами, товарів, які були затребувані в містах та селах. С саме завдяки таким діям у повіті вдалося дещо покращити становище місцевого населення, зменшити капіталістичну експлуатацію, від якої потерпали місцеві жителі в зв'язку з розвитком фабрично-заводської промисловості, буржуазного ладу. Все більш активно ставала торгівля у дні щотижневих міських торгів. Українці підтримували свої торговельні та економічні установи, сприяли продажу власних товарів, набув поширення кооперативний рух, що пізніше отримав славнозвісне гасло «Свій до свого по своє» [2, с. 54].

У 1914 р. до складу міського уряду Долини входили бургомістр Станіслав Котловський, його заступник Владислав Коссакевич, секретар та контролер Пауль Рой, інспектор поліції Едмунд Вольфельд. Майже таке ж становище було і в інших урядах та закладах, де провідні позиції займали поляки та євреї, німці, але не русини-українці, хоч вони і становили абсолютну більшість населення краю, в цілому дві третини. Окружною шкільною радою керував поляк Зенон Глажевський (Додаток В), [34, с. 95].

Офіційний Відень намагався декларативно дбати про національну справедливість, натомість польські великодержавні діячі, що знаходилися на владних посадах у Галичині, відводили українцям, які в той час були найчисельнішими серед населення краю, другорядну роль у суспільно-політичному та економічному житті. Головним аргументом поляків, яким вони пояснювали такі рішення, була так звана «незрілість» русинів до національно-державних справ. Усі привілеї та урядові посади знаходилися виключно в руках поляків, а тим, хто хотів зайняти якусь посаду, ставили дві умови – зректися своєї віри та перейти на польську. Та мізерна частина української інтелігенції, що була допущена до вирішення якихось адміністративних справ на повітовому рівні, займалася переважно обслуговуванням а абсолютній більшості безграмотного українського селянства. Це пояснювалося тим, що працівникам судових органів необхідно було спілкуватися з населенням українською мовою, якою ні поляки, ні німці добре не володіли [56, с. 12-13].

Зростала в Галичині і кількість шкіл, порівняно з 1905 р., коли діяли 4649 народних шкіл, у 1910 р. їх кількість істотно зросла – до 5447 (з них 2457 – з українською мовою викладання) навчальних закладів. Загалом переважали однокласні та двокласні школи, менше було чотирикласних, а п'ятикласних чи шестикласних українських шкіл в краї взагалі не було. У всіх фахових школах навчання велось польською мовою та доступ до них українців був обмежений. Через недостатню кількість фахових закладів освіти значна частина молоді навчалася у майстрів на виробництві або вдома. Для отримання кваліфікації потрібно було скласти іспит, який включав у себе практичні та теоретичні знання. Шкільні органи влади нерідко звільняли вчителів-українців, а на їхнє

місце призначали поляків, які вміло перетворювали школу в зручний засіб¹² ополячення української молоді [48, с. 21–22].

У 1911 р. в Долині було відкрито приватну українську гімназію імені Маркіяна Шашкевича, що досить успішно розвивалася. У 1912 р. в Долинському повіті функціонували 50 народних шкіл, з яких українських – 44, польських – 5 (Додаток Б). Діяли також і приватні школи, їх налічувалось шість, з яких одна українська, три польські та дві німецькі [34, с. 96]. У той період в Долині (як і в сусідньому Болехові) функціонували по дві державні шестикласні школи – чоловіча та жіноча. Долинські школи очолювали Леон Гельман і Герміна Ольцгаузер. Катехитами були представники греко- католицької та римо-католицької церков, а також Мойсейового вчення (єврейські синагоги). Мовою викладання в обох школах була польська [33, с. 40].

Чотирикласні школи в Долинському повіті діяли у Велдіжі, Великій Тур'ї Княжолуці, Мізуні, Надієві, Одиниці, Перегінську, Рожнятові, Струтині, Ціневій. Двокласні школи були селах: Белеїв, Воля Задеревацька, Гошів, Дуба, Креховичі, Лисовичі, Новоселиця, Підбереж, Раків, Розточки, Сваричів, Струтин Нижній, Тисів, Тростянець, Тяпче, Човгани. У свою чергу, однокласні – діяли в Бані Лисовицькій, Брочкові, Брязі, Бубнищі, Вигоді, Витвиці, Дуброві, Довжці, Дубошарах, Герині, Грабові, Гузієві, Задеревачі, Ілемні, Кальні, Камінці, Князівському, Креховичах, Кропивнику, Липі, Лолині, Лоп'янці, Лугах, Лужках, Максимівці, Нягрині, Новошині, Вільхівцях, Облісках, Осмолоді, Осаді, Пацикові, Погорілому, біля Спаса, Поляниці, Пшеничнику, Рахині, Ріпному, Сенечові, Слободі Болехівській, Слободі Долинській, Солукові, Спасі, Станківцях, Суходолі, Сукелі, Сваричеві, Тянаві, Тур'ї Малій, Церківні, Яубові, Янівці, Ясеновичах, Яворові. Крім згаданих державних шкіл, на Долинщині функціонували публічні (чотирикласна єврейська в Болехові й однокласна євангелістська на Брочкові) та приватні (однокласні євангелістські у Вигоді, Дебелівці, Енгельсбергу, Людвиківці, Новому Вавілоні, Пехерсдорфі [47, с. 29–30].

У Долинському повіті функціонування різних українських організацій – товариства «Просвіта», Українського педагогічного товариства та ін. –

характеризувалося стараннями в сфері розвитку українського шкільництва та його захистом від сторонніх впливів, а також створенням приватного шкільництва. Незважаючи на те, що діти отримали можливість здобувати не тільки початкову, а й середню та вищу освіту, державна школа все рівно була зручним засобом полонізації місцевого населення, українським дітям прививався іноземний спосіб мислення, спілкування нерідною мовою, що до того ж відкривало кращий доступ до кар'єрного зростання.

Долинська філія товариства «Просвіта» від часу свого заснування відігравала одну з провідних ролей у культурному житті Долиниці. Завдячуючи плідній праці її членів, у багатьох селах повіту були засновані читальні «Просвіти», осередки товариств «Січ», «Сокіл», «Сільський господар», УПТ та ін. Упродовж тривалого часу саме заснування читалень перебувало в центрі уваги філії, просвітницька робота членів товариства у селах набувала все вищого рівня, завдяки їхній наполегливій праці жителі найглухіших сіл почали виявляти інтерес до здобування освіти. Своєрідними культурними осередками були читальні, члени яких збиралися на вихідні, релігійні свята, влаштовували забави, організовували селянські хори, які брали участь в народних святкуваннях, а зусиллями аматорських театральних гуртків як вдома, так і в інших читальнях демонстрували театральні вистави [32, с. 74–75].

Напередодні Першої світової війни для боротьби з українським національно-визвольним рухом польські панівні кола використовували галицьке москвофільство. Воно ставало розмінною монетою в політичних комбінаціях польських політичних чинників, які у Відні доводили, що все населення Галичини – це прихильники Російської імперії, в той же час браталися на так званих «слов'янських з'їздах» з російськими реакціонерами та проголошували, що український рух є «німецькою інтригою». Підтримуючи москвофільство у Галичині, польські політики сподівалися тим самим розколоти і дезорганізувати український табір.

Правлячі російські реакційні кола боялися впливу Галичини на Наддніпрянську Україну. Царська Росія намагалася знищити український рух не тільки на Наддніпрянщині, але і в Австро-Угорщині. Ідея української

національно-державної самостійності, яка ширилася з Галичини на Схід¹⁴, викликала шалену лють російських шовіністів. Тому російський уряд послав тисячі своїх шпигунів у Галичину, щоб вони створили там спеціальну партію москвофілів, які вели царську та православну пропаганду, насаджуючи народу ідею єдності української нації з російською. Для боротьби з українським рухом в Австро-Угорщині російський уряд йшов на союз з польськими крайовими політичними діячами, передусім із числа «всехполяків», які мали впливові позиції в галицькій адміністрації, а також з галицькими москвофілами [51, с. 36].

Москвофільська агітація на Долинщині та в інших центрах Галичини особливо посилилася перед початком війни, чому сприяла матеріальна підтримка з боку «Галицко-русского общества» у Петербурзі, яке у 1909 р. заснував граф В. Бобринський, так і політика галицько-польської адміністрації. У русофільському дусі виховувалась молодь у навчальних закладах, частина юнаків їхала на навчання до російських православних духовних семінарій. У селах повіту ширилася пропаганда переходу на російське православ'я. Яскравим прикладом може послужити історія одного з москвофілів, який був родом з Долинщини – Юрка Павлишина. Він закінчив російську духовну семінарію, де навчання активно провадилось у дусі, ворожому до всього українського. Коли він приїхав на похорон до свого брата Теодозія, то так ненавидів українську церкву, що навіть не зайшов до греко-католицького сільського храму, бо вважав себе російським православним. У той час вся родина Юрка була в храмі на панахиді й «останньому цілуванні», щоб відправити в останню путь Теодозія [47, с. 32].

28 червня 1914 р. у місті Сараєво член сербської націоналістичної організації «Млада Босна» Гаврило Прінціп вбив спадкоємця австрійського престолу – ерцгерцога Франца Фердинанда та його дружину Софію. Держави Центрального блоку використали подію як привід для розв'язання Першої світової війни. 28 липня 1914 р. Австро-Угорщина оголосила війну Сербії, Росія та Франція запропонували провести мирні переговори із Сербією, але не дочекавшись припинення австрійського наступу, Росія оголосила загальну мобілізацію. 6 серпня 1914 р. Австро-Угорщина оголосила війну Росії.

Це призвело до того, що у всій Австро-Угорській імперії, в т. ч. ¹⁵ на Долинщині, 1 серпня 1914 р. розпочалася поголовна мобілізація чоловіків, віком від 21 до 42 років. Друга загальна мобілізація відбулася весною 1915 року, до війська забирали чоловіків 18–50 років. Тих, хто служив в армії і їх там застала війна, відправили на фронт. В армію призвали понад 100 000 галичан та відправили їх подалі від Галичини, на італійський фронт. Під час Першої світової війни в австрійському війську воювало близько 300 000 українців [48, с. 34-35].

2–3 серпня 1914 р. на своєму черговому засіданні Головна українська рада (далі – ГУР) обговорила питання і прийняла рішення про формування легіону Українських січових стрільців (далі – УСС). 4 серпня 1914 р. у Львові було створено Українську бойову управу для формування військових загонів добровольців і оголошено про початок формування легіону УСС. Того ж дня була видана відозва із закликом вступати до лав Січових Стрільців.

У серпні 1914 р. львівська газета «Діло» надрукувала звернення ГУР із закликом до створення полків українських добровольців. Охочих захищати Галичину від російських військ знайшлося багато, оскільки тут з 1911 р. активно діяли молодіжні військово-патріотичні скаутські організації, які готувалися до майбутніх боїв за незалежну єдину Українську державу. З Долинського повіту організував 250 добровольців і разом з ними прибув до Стрия доктор Омелян Левицький, долинський адвокат і член Української національно-демократичної партії (Додаток Г) . О. Левицький був ініціатором створення численних народних інституцій на Турківщині та Долинщині, також був членом усіх українських національно-патріотичних і культурно-просвітницьких осередків у Долині [20, с 1].

У книзі «Історія Долини» йдеться про те, що з добровольців, з якими О. Левицький прибув до Стрия, було створено «стрийську сотню» УСС, однак такі дані є не досить вірними. О. Левицький справді зібрав та привів на призовний пункт до Стрия близько 250 осіб, однак такої назви як «стрийська сотня» у Легіоні УСС взагалі не існувало. Доктор Омелян Левицький вступив у ряди Січових стрільців як звичайний рядовий, крім того не всі 250 добровольців, приведені ним, були прийняті в УСС. З усього Долинського повіту було менше

16
ніж 250 стрільців, а багато з них походили з Болахівщини та Рожнятівщини, яких О. Левицький не приводив до Стрия [34, с. 105].

Також після публікації маніфесту ГУР у Болахівському судовому окрузі було створено комітет для організації УСС. До його складу увійшли: голова – о. Теодот Ярема, заступник голови – працівник Іван Чехович, секретар – доктор Остап Навроцький, а також Наталія Кобринська та Осип Лісікевич. Комітет організував 58 добровольців та зумів зібрати декілька сотень короно на виправу для них. 20 серпня на службу у церкві зібралися всі добровольці, де до них звернувся з патріотичною промовою о. Теодот Ярема, після чого комітет відвіз їх до Стрия [47, с. 39-41].

На Долинщині на початку війни панувало велике піднесення, в селах організовувалися віча, де представники від народу проголошували, що готові «муром, лавою стати проти варварської Росії». Старці та молоді хлопці заявляли про бажання йти воювати. Українське січове військо марширувало зі зброєю по селах та зупинялося в містах. Усі приготування робили з великим поспіхом, проте з великою справністю та у вірцевому порядку [31, с. 112].

Більш детально про те, як проходила мобілізація до війська у населених пунктах Долинщини, йдеться в замітці з газети «Свобода»: «Село Перегінсько, одне з найбільших сіл в Галичині, дало армії коло 1200 жовнірів і 120 фір на підводи. Коли народ довідався про оголошення, прийняв цю вістку із запалом. Всі кинулися до роботи. Начальник гміни Михайло Кропивич скликав засідання громадської ради, де одноголосно ухвалено здати 500 корон на Червоний хрест. Потім скликав селян у громадський дім. Один із учителів звернувся до молоді, щоб записувалась до Січових Стрільців і йшла добувати ліпшу долю для нашої країни. Почали записуватися добровольці. Наступного дня створено бойовий комітет: до нього ввійшли: о. Андрій Кухта, Володимир Чолій і Андрій Бойко. 19 серпня записалося кілька десятків юнаків. У навечір'я народження цісаря (18 серпня), коли надійшло повідомлення, що австрійські війська отримали перемогу над сербами, загриміли моздіри і постріли, і збігся народ з цілого села, а коли начальник громади, а потім доктор Тресневський, в довшій патріотичній промові поділився цією звісткою з народом, народ відспівав гімн, потім селом

співали українські патріотичні пісні. У двох церквах відбулися Богослужіння,¹⁷ після яких процесія з тисячами зібраних пішла до фігури св. Онуфрія – де о. Григорій Сопрука і о. Андрій Кухта відправили соборний акафіст за успіхи наших воїнів. Після відправи виступив учитель. Патріотичне жіноцтво, п. Сальцова, Тресньовська і Чапельська, дружини лікарів і інші швидко організували комітет з начальником громади Михайлом Кропивичем та о. Супрукою, найповажнішими громадянами, пішли в село від хати до хати збирати кошти на український Червоний хрест і на бойовий фонд для відродження і визволення України з кайданів» [15, с. 1].

Добровольці, які зголосилися воювати за Україну, були зобов'язані скласти присягу Австрійській державі. Інтелігентна частина Легіону домогалася присягати на вірність українському народові, тому що бійці йшли воювати не за Австрію, а за Україну. 4 вересня 1914 р. Легіон УСС зі Стрия переїхав на Закарпаття для військових навчань, а вже 10 вересня січові стрільці взяли участь в оборонних боях у Бескидах, а також у партизанських розвідувальних групах у ворожому тилу. Після невдалих спроб перетнути лінію фронту, не маючи досвіду в розвідувальній справі, зазнавши великих втрат, стрілецькі стежі повертали назад. Переконавшись у безплідності своїх намірів, генерал Гофман скасував свій наказ, через який було розсіяно та частково знищено українське військо [53, с. 39].

17 серпня 1914 р. армії російського Південно-Західного фронту розпочали Східно-Прусську операцію. У два найближчі дні в наступ перейшли війська 8-ї та 3-ї армій, які увійшли на територію Східної Галичини. Між російською та австро-угорськими арміями на 300 кілометровому фронті розпочалась 33-денна грандіозна Галицька битва – одна з найкривавіших бойових операцій. Коли 21 серпня 1914 р. армія Брусилова перетнула Збруч, в усій Галичині розпочалась втеча заможних осіб вглиб Європи. Долину охопила паніка, побоюючись російських погромів, втікали з міста урядовці староства, багаті євреї, німці, поляки, ксьондз Іполит Заремба. Бургомістр Долини Станіслав Котловський пішов у відставку. У магістраті відбулась реорганізація, до місцевого уряду увійшли Петро Мацевич, Берцьо Вейнреб та Генрик Стемлер.

18.
Передові частини 8-ї армії генерала Брусилова прямували до Коломиї, Делятина, Стрия та Долини. Після взяття Львова росіяни розпочали роботи з посилення та переобладнання австрійських укріплень, насамперед, були створені ар'єргардні позиції у напрямку від Долини до Стрия біля Болехова й Лисович та на обох берегах Дністра у Галичі. У вересні 1914 р. австро- угорська армія потужно укріпила перевали, однак російські війська успішно просувалися вперед. На заході вони дійшли до Стрия і впритул наблизилися до Долини, де оборонялися шість батальйонів австро-угорської армії, зайнявши Болехів, Долину та навколишні села. Отримувачи інформацію, що з кожним днем російська війська все ближче і ближче до Долинщини, деякі москвофіли почали готуватись до їх зустрічі [2, с. 74].

Незважаючи на те, що більшість сіл Долинщини були патріотичними, подекуди москвофіли, в основному члени Товариства імені Михайла Качковського, відкрито виявляли симпатії до солдатів російських військ, з радістю чекали їхнього приходу. Москвофіли твердили, що української нації нема, а українство – поняття етнографічне, бо росіяни й українці – це нібито один народ, який має спільну історію та коріння. Бідняцькі маси часом охоче вірили такій пропаганді. Тому й не дивно, що дехто з галичан чекав приходу російської армії як армії визволительки. Траплялися такі випадки, зокрема, в селі Тяпче на Долинщині [47, с. 28-29].

В один із днів вересня 1914 р. російські війська появилися зі сторони села Підбереж. Місцевий активіст Степан Павлишин, який очолював москвофільську частину громади села Тяпче, яка об'єднувалася в «общество» ім. М. Качковського, вийшов зустрічати російських козаків з хлібом та сіллю на вишитому рушнику, які передав командирі російської військової частини. Обидва привіталися, Степан тричі поцілував російського командира й сказав, що вони вже давно готуються до зустрічі з братами і навіть створили російський осередок імені М. Качковського, який проводить відповідну роботу, чекаючи братів-визволителів, а також запропонував їм пообідати у нього вдома, бо жінка наварила багато смачних страв. Командир російських козаків подякував за теплий прийом, виголосив прихильну до москвофілів промову, пообіцяв, що

нова влада підтримуватиме їх фінансово та морально, прагнучи налагодити¹⁹ дружні відносини з місцевим населенням. Потішив, що їм під Росією буде ліпше, ніж під Австрією. Агітував добровільно вступати в російську армію, щоб взяти участь у війні проти Австро-Угорщини. Однак козаки від частування відмовилися. Розпитали, як їхати на Княжолуку і покинули село. С. Павлишин говорив усім, що росіяни є нашими єдинокровними братами і прийшли, щоб визволити нас від австро-угорського ярма [47, с. 30-31].

8 вересня 1914 р. російська армія захопила Долину. 11 вересня 1914 р. австрійська армія відступила за річку Сян. Російське командування кинуло три дивізії козаків, які були підтримані піхотою, в атаку на карпатські перевали, зокрема на Вишківський у Долинському повіті, тому Долинщина терпіла пересування російських сил на Вишків (Додаток Г). Крім того, через Долину провадили до Росії колони австрійських полонених. У Долині, в селах Креховичі, Луги, Спас та Цінява розмістили кілька сотень російських козаків, які не мали жодних засобів для існування і жили виключно з того, що грабували місцеве населення [5, с. 1].

На початку жовтня австрійська армія прорвала російський фронт і на деякий час захопили частину сіл Долинського староства. В цей період почалось активне переслідування москвофілів. Австрійське командування, шукаючи виправдання своєї поразки на фронті, безпідставно звинуватило українське населення у москвофільстві. Це спричинило свавільну поведінку австрійської влади, яка за своїм характером майже не відрізнялася від російської. Вона проводила репресії проти українського населення, перетворивши їх на безконтрольний терор. За доносами поляків, що всі українці є зрадниками і переховують росіян, угорські солдати приходили в села на їх пошуки. Вони перевертали все, піддавали людей тортурам, багатьох заарештували [30, с. 100–101].

У той час коли російська армія напала на Галичину, яка стала театром воєнних дій, галицький намісник В. Коритовський розпорядився провести масові арешти галицьких москвофілів, скидаючи на них усю вину за воєнні невдачі австрійської армії. До категорії москвофілів навмисне зараховували також

чимало українських патріотів, щоб у такий спосіб знищити українську²⁰ інтелігенцію та свідомий селянський елемент. Тисячі людей були відправлені в концентраційний табір Талергоф. 17 вересня 1914 р. з Відня повідомляли, що 1800 галицьких «зрадників» перевезено до табору, де вони невдовзі постануть перед воєнним судом [34, с. 139].

Арешти проводила адміністративна влада, що в Галичині майже повністю була в руках поляків, які використовували нагоду для ослаблення українського руху. З Галичини інтернували переважно українців-русофілів, які симпатизували Російській імперії, а також тих, проти кого поляки робили фальшиві доноси, що нібито вони співпрацюють з Росією. Серед тих, так званих «русофілів» опинялося багато національно свідомих українців, зокрема священників. Був ув'язнений парох сіл Підбереж і Тяпче, який перебував у концтаборі Талергоф. Як свідчить відомий військовик Лука Павлишин у своїй праці «На грані двох світів...» священник Іван Бірчак до концтабору важив більше 100 кг, а повернувся додому дуже худим, люди в селі говорили, що подібний на скелет, тільки обтягнений шкірою [47, с. 33].

Крім того, скрізь діяли військово-польові суди, багатьох українських селян було покарано на смерть. На основі вироку воєнного суду на шибениці гинули невинні священники та прості селяни. Зокрема, вироком суду ц. к. Львівського військового коменданта у Мукачеві від 30 вересня 1914 р. визнані винними у шпигуванні за ст. 321 карного закону:

- Лев Кобилянський, громадський писар із села Сенечів Долинського повіту 1857 року народження, греко католицького віросповідання, неодружений, не був раніше під судом;
- Пантелеймон Жаб'як, селянин народжений у 1867 році в селі Сенечів, одружений, батько 5-х дітей, не був раніше під судом.

Їх звинувачували в тому, що вони під час воєнного стану нібито намагалися дізнатися сили і склад армії в краї, про її наміри, плани, розташування та рух, що стосується військової оборони держави, - з метою повідомляти про це неприятелю. Обох було засуджено до страти через повішення. Вирок приведений у виконання (Додаток Д) [47, с. 34–35].

Про схожі випадки репресій зі сторони австрійського командування, можна дізнатися зі сторінок «Львівського вісника» за 1914 рік. Зокрема, у першій половині жовтня 1914 р. під час короткочасного повернення австрійців у Долинський повіт, за доносом жандарма Холяви у селі Княжолука було заарештовано п'ять селян і одну селянку. Селянину Іванові Шимківу після тривалого допиту і знущань оголосили, що він засуджується до смертної кари за «зраду», однак запропонували сплатити 100 корон штрафу для помилування. На щастя, він зумів знайти необхідну суму, та був відпущений на свободу. Його ж односельці Іван Гайнюк, Олена Ковердан, Матвій Петрик, Дорофій Сасник і Осип Фединяк грошей мабуть не знайшли та були повішені у селі Вигода під мостом [32, с. 113].

Про свавілля австрійських урядовців також йдеться в одному з номерів газети «Прикарпатська Русь» за 1914 рік. У ньому розповідалося про одного з жандармів, який орудував на території Долинського повіту, а саме про жандарма Винницького, який керувався ненаситною жагою до наживи. Хто із заарештованих давав за себе викуп, того він випускав на волю, у кого ж грошей не було, того вішали. Винницький та Холява дали владі список осіб, яких необхідно було стратити. На першому місці у списку знаходився настоятель місцевої церкви села Княжолука, отець С. Т. Рудь. Однак через черговий прихід російських військ, австрійці так і не встигли виконати свої наміри [15, с. 1].

6 жовтня 1914 р. УСС розділено на три групи. Одна частина під проводом сотника д-ра Михайла Волошина рушила через Вишків та Сенечів у напрямі на Людвиківку. Друга, найбільша група з отаманом Коссаком, через Воловець у напрямі Стрия, третя — під командою отамана Шухевича – через Ужок та Турку, потім на Дрогобич. У зв'язку з передислокацією через Долину знову проходило військо, перевозили поранених із Вишкова вглиб Росії. Австрійська дивізія генерала Гофмана після зайняття Турки 20 жовтня 1914 р. вступила до Стрия. Австрійське командування направило групу Дурського до Перегінська і Долини на допомогу групі Гофмана, яка проводила бойові дії в районі Стрий – Сколе (Додаток Е) . Здавалося, австрійські війська незабаром займуть Долину, однак контрнаступ російських військ знівелював усі плани. Наприкінці 1914 р.

ситуація під Вишковым значно погіршилася, австрійські війська змушені були²² відступити на південні схили Карпат. Після кількох днів боїв австрійці закрили дорогу росіянам і протягом багатьох тижнів стримували їх наступ [50, с. 23].

23 січня 1915 р. австро-угорська армія перейшла в наступ. Тримали оборону Карпат взимку 1914–1915 рр. і січові стрільці. Проте армія Ліндінгена не зуміла здобути Вишківський перевал, а отже, просунутись ближче до Долини. Тільки в лютому 1915 р. союзним військам Пфлянцер-Балтіна вдалося здобути Коломию і Станіслав [47, с. 40].

До весни 1915 р. проведено реорганізацію Легіону УСС у два курені Г. Коссака і С. Горака. Вони, відповідно, окремо підпорядковувалися 129-й і 130-й австрійським бригадам 55-ї дивізії Фляйшмана у складі 2-го корпусу. Крім того, в період війни існувало товариство «Допомога стрільцям» — жіноча організація, яка збирала медикаменти, малі підручні аптечки, бинти, фронті. Жінки Долинщини активно допомагали цьому товариству, адже багато їхніх батьків, братів, чоловіків, синів, близьких та знайомих воювали на фронтах Першої світової війни [34, с. 113].

Різдвяні збірки проводили для українських січових стрільців Ольга Дучимінська і Наталя Кобринська. Перша світова війна перервала просвітню діяльність, однак діячки продовжували громадську роботу. Учителька Ольга Дучимінська була головою Червоного Хреста. За її допомогою організовували збір подарунків і відправляли їх для січових стрільців. Не стояли осторонь цього і просвітянки Долинщини. У період війни їхня національно-патріотична діяльність не припинилася. Вона тривала, тільки не в «Просвіті», а на іншій ниві. Зокрема, Ольга Крисько була одною з членів-засновників і заступницею голови «Українського жіночого допомогового комітету для Українських січових стрільців» (голова – Ольга Ціпановська). Там працювала і Марія Грабовенська [33, с. 140].

Обов'язком жінок було підтримати молодь, яка йшла воювати. Тому для добровольців влаштовували «Спільне свячене». «Першими весняними квітами прибрані столи з свяченим для дорогих гостей, молодих юнаків, які йшли на фронт поповнювати ряди Січових Стрільців, всенародна шана. Столи вкриті

вишиваними скатертинами, за ними засіла яким належала наша молодь ²³ до своїх рідних, знайомих... Вони не знали, що їх чекає завтра. Жінки на чолі з Наталією Кобринською приготували все для столів, щиро вітали юних добровольців теплим, рідним словом. Це були перші кроки молодих жінок патріоток в суспільній праці» [4, с. 4].

Таким чином, початок Першої світової війни припав на той час, коли в Долинському повіті завдяки наполегливій праці українських діячів у кожній сфері національно-суспільного і культурно-просвітницького життя було досягнуто помітних успіхів, досить вдало розвивалися просвітянські осередки, кооперативи, культурні й економічні установи, народне шкільництво – всі разом успішно поборювали антиукраїнські сили. З безпосереднім початком воєнних дій на території регіону українським культурно-просвітницькими осередками було організовано серйозне патріотичне піднесення. Завдяки утворенню Легіону УСС в усіх селах та містах повіту розпочалася добровільна мобілізація до українського війська, чимала кількість чоловіків, на фоні всезагального запалу української ідеї, вступала в новостворені військові утворення. «Здобудьмо волю Україні в 100-літні роковини уродин батька Тараса!» – саме ці слова стали гаслом та яскравим відображенням ситуації на Долинщині та всій Галичині в серпні 1914-го року .

Проте з першими бойовими зіткненнями та серйозними втратами патріотичний ентузіазм населення почав розчинятися серед страху і паніки. Австрійська армія на перших порах виявилася не готовою протистояти масивному натиску зі сторони російських військ, а в ході кривавих операцій в рамках Галицької битви почала втрачати одне за одним міста Східної Галичини, серед яких опинилися Долина та Бoleхів. На завойованих росіянами територіях розпочалися страшні дні, військові обкрадали, вбивали та гвалтували місцеве населення, принісши замість так званого «визволення» тільки голод, сльози та розруху.

РОЗДІЛ 2. РОСІЙСЬКИЙ ОКУПАЦІЙНИЙ РЕЖИМ НА ТЕРИТОРІЇ ДОЛИНСЬКОГО ПОВІТУ (ВЕРЕСЕНЬ 1914 – ТРАВЕНЬ 1915 РР.)

11 вересня 1914 р австрійська армія відступила за Сян. Російське командування кинуло три дивізії козаків, підтримуваних піхотою, в атаку на карпатські перевали, зокрема на Вишківський у Долинському повіті. Тому Долинщина терпіла пересування російських військ, які рухалися в напрямку на Вишків. Крім того, через Долину провадили до Росії колони австрійських полонених. У селах Креховичі, Луги, Спас і Цінява розмістились кілька сотень російських козаків, які не мали жодних засобів для існування і жили тільки з того, що грабували місцеве населення з усього, що тільки потрапляло їм в руки. Росіяни гнали галицьких людей до Росії, десятки фір з кожного села. Солі і нафти на території повіту не стало через два тижні, тому людям приходилося вживати в їжу ту сіль, яка призначалась для худоби [15, с. 1].

В околицях Долинщини в той час, коли перші російські патрулі козаків прийшли в села, люди старалися безпечно заховати свій маєток: худобу, збіжжя, гроші й одяг, а самі втікали в ліси або до інших сіл в гори, що не лежали при цісарському гостинцю» (Додаток Є) . Село виглядало, як вимерле. А з тих, хто залишився вдома, ніхто не відважився виглянути на вулицю зі страху перед москалями. Російські солдати нищили по хатах, полювали на курей, йшли із села, обладовані хлопськими кожухами та іншим награваним крамом [24, с.1].

Спочатку російські козаки забирали дрібні речі, пізніше птицю, худобу. Від одного селянина вимагали 20 корон викупу за худобу, а коли він дав тих 20 корон, козаки тоді взяли ще й корову. В іншого теж вимагали грошей, а коли той казав, що не має, перешукали цілу хату, все повивертали, а не знайшовши нічого, вибили господаря нагайками і грозили, що заколють його багнетом (Додаток Ж) . Такі й подібні сцени проходили у багатьох населених пунктах Галичини [28, с. 61–62]. Населення було стероризоване. Перебування російської армії у багатьох селах Галичини детально описувала газета «Свобода», що виходила у США. У кожному населеному пункті Долинщини, через який проходили росіяни, відбувалося грабежі, розбій і насилля над жінками. Який «рай» принесли на

Долинщину «визволителі брати-росіяни», повідомляла газета «Свобода»²⁵: «Козаки в Перегінську: Отже як ми вчули, що тоті козаки йдуть, то нарід зачав з села утікати, і втікали куди хто міг, куди очі несли, лиш би утечи з села. Одні втекли у Карпати, а багато в ямах сиділо. Ті козаки, як та саранча зразу почали робити збитки: найперше обрабували наше село, і кожну хату, що їм козаки дуже збиткувалися і робили велике варварство над жінками і бідними дівчатами, і під руки попало: коні, худобу, кури. А потім зачали палити наші хати і ніхто не міг ані впроситися ані втекти. І навіть шматє, котре добре, то забирали, а котре було гірше, то в огонь кидали. Нашого ксьондза вбили, жінкам і дівкам вуха і груди відрізували, збіжжя забрали і таке тепер в і ми тепер належим до Росії. Ми були поховали 8 міхів нашім краю, бараболь до ями і то вишукали. ... В селі голод великий і холод, бо їсти нема що, а палити нема де, бо половина села вигоріла, а хоч ще деякі хати лишилися, то нема чим дрова привезти, бо худобу забрали. Одягнутися нема в що також, бо так само забрали, а гірше попалили. Кавалка хліб ніхто би не купив, бо дуже дорого 1 то ще нема де купити, а хоч би і було, то ніхто не має крейцаря. Соли так само нема і не мож дістати, нафти так само нема, але трісками світимо. Боже, Боже! Чи довго ми так будемо мучитися» [14, с.1].

Економічний стан населення Галичини в умовах війни різко погіршився. Люди не мали часу навіть вимолотити збіжжя та посіяти озимину. Селянству загрожував голод. Жінки й дівчата боялися йти в поле, щоб не підпасти груповому згвалтуванню російських солдатів. Інтелігенція, яка залишилася, не мала з чого жити, бо їй не виплачували зарплати і пенсії. Початок війни припав на період жнив, урожай рідко хто збирав, у той же час горіли поля – і це було справжнім лихом для галицьких селян. Під час бойових дій гинуло мирне населення, зазнавали руйнування міста і села, розташовані у фронтовій смузі. Тому більшість населення сприймало прихід російських військ як прихід окупантів [75, с.14].

У свою чергу, російська влада вважала, що надовго закріпилася на колишніх землях Австро-Угорщини в Галичині. Захоплені території Східної Галичини приєднали до царської Росії, впровадили російську адміністрацію й

управи. Відтак військова влада залишалася у військових руках, а цивільна²⁶ перейшла до тимчасового уряду і повітових комітетів. Начальником Долинського повіту призначено «колежського асесора» підполковника Миколу Васильовича Любченка, помічником – губернського секретаря Якова Юстиновича Рудя. Посада другого помічника була вакантною [47, с. 49].

Львівський губернатор секретним циркуляром наказав начальникам повітів, відповідно до наказу Головнокомандувача арміями Південно-західного фронту, розкрити всі сховища, де можуть зберігатися важливі документи, державні гроші, а також інші державні цінності або майно людей, які втекли, або запідозрених осіб [4]. Наказано також повідомити дані про випадки втечі колишніх керівників і захоплення ними грошей, які належали місцевим управам [51, с. 211–212].

13 жовтня 1914 р. львівський губернатор просив начальника Долинського повіту якнайшвидше передати в державну скарбницю запаси і нерухоме майно, що залишилося після австрійського владарювання, реквізувати медикаменти тощо, а 3 листопада 1914 р. наказав терміново повідомити інформацію про всі державні запаси нерухомого майна, перев'язочні та інших матеріали, сухарі і галети, що підлягали реквізиції, а також передати відомості про розміщення і чисельність пивоварних і винокурних заводів, списки їх власників, вказавши, чи немає серед них конфіскованих секвестрованих, в якому стані кожен в них і які є запаси спирту [47, с. 50].

Циркуляром № 2012 від 23 листопада 1914 р. львівський губернатор просив начальника Долинського повіту подати до 1 січня 1915 р. за зразком, що додавався, надати відомості про єврейські землекористування поза межами міста. За відсутності євреїв – чи є управитель земель. Зібрати дані належало, якщо це було можливо, без розголосу. Треба було вказати кількість землі, яка належала тому чи іншому єврею на підставі права власності, оренди, на інших підставах (яких саме), зазначити, де проживає єврей тощо. Ці відомості мали збирати через війтів.

І вже 31 грудня 1914 р. такі матеріали скерували до львівського губернатора. У них, зокрема, зазначено: «1. Брошнів – Юліус Майзель, Вольф і

Давид Вайнфельд; 2. Княжолука – Абрам Геллер, Герш Ерстер, Янта Зайф,²⁷ спадкоємці Альтера Пеперсдорфа, Майзес Ліberman; 3. Сваричів – Ізраїль Цайнфельд; 4. Тур'я Велика – Хаїм Граль. Не відомо, де проживають євреї, а управителів землями немає» [47, с. 51–52].

5 лютого 1915 р. у Львові відбувся з'їзд начальників повітів Львівської губернії, на якому виступив губернатор і проінформував присутніх про погляди на діяльність місцевого єврейського населення в період війни: «Не відрізняються взагалі порядністю, готові служити інтересам того, хто більше заплатить місцевим євреям. Крім того, живлять вороже ставлення до росіян ще й тому, що чекають при приєднанні краю до Росії обмеження їхніх прав, які вони так широко використовували при австрійському владарюванні. Ворожнеча та виливається не тільки в формі шпигунства задля досягнення успіхів наших ворогів, але і в формі зрадництва, що втілене в доносах австрійській владі на тих місцевих жителів, які співчують росіянам, служать їм або спілкуються з російськими вояками і цивільною владою. Через почуття ворожнечі євреї розпускають чутки, які тривожать населення, про повернення австрійців, а це, своєю чергою, впливає на ставлення місцевих жителів до росіян. Вони також є головними дійовими особами в сплюванні нижчих чинів, у яких у момент сп'яніння стараються вивідати потрібні їм задля шпигунства відомості тощо» [47, с. 53]

Далі в названому документі наголошувалося, що «це спонукає російську владу з особливою увагою ставитися до діяльності євреїв і за найменшого приводу вдаватися проти них до репресивних, й при тому нещадних і безжальних, заходів з метою припинення такої їх діяльності, щоби місцеве християнське населення, бачачи те, що вчинки євреїв російська влада переслідує з належною строгістю і твердістю, могли почуватися звільненими від підсиленого євреями терору» [34, с. 146-147].

Наводячи викладені вказівки, губернатор наполегливо звертався до начальників повітів, щоб вони встановили пильний нагляд як за діяльністю взагалі всіх елементів місцевого населення, серед яких, можливо, шириться вороже ставлення до росіян, так і, особливо, за діяльністю єврейського населення, нещадно переслідуючи будь-який вияв їх діяльності, шкідливий для

інтересів росіян. Тому й начальник Долинського повіту підполковник Микола²⁸ Любченко, який був присутній на з'їзді в губернатора, перейнявшись «важливістю цієї справи», докладав усіх зусиль «для досягнення успішних результатів», тобто для переслідування і нищення євреїв. Відтак вони стали зазнавати страшних переслідувань [47, с. 53]

14 грудня 1914 р. львівський губернатор звернувся із секретним листом до начальника Долинського повіту, що необхідно вести ретельний нагляд щодо діяльності лісничого Адама Генріховича Шварца, а в разі виявлення будь-якої шкідливої діяльності цієї особи слід провести ретельне розслідування, за результатами якого можна буде виселити його за межі Галичини [32, с. 241].

8 лютого 1915 р. начальник тимчасового жандармського управління воєнного генерал-губернаторства в Галичині надіслав листа начальникові Долинського повіту, в якому вказував, що мешканець села Гериня євреї Алтер Цімерман у жовтні 1914 р. двічі проводив обшуки в будинку українки Марії Коробовської з метою видати австрійській владі її 16-літнього сина Тимофія за підозрою у воєнному шпигунстві на користь Росії.

Заводи і фабрики, які належали євреям, зобов'язані були забезпечувати російську армію, в більшості випадків безкоштовно. З Долинського лісопильного заводу Боракса забирали пиломатеріали для спорудження мостів, шанців та інших потреб [47, с. 55]. Креховицький ректифікаційний завод нафти і бензину (директор — А. Тауб), що належав товариству «Шпіра і Фамерштайн» у Дрогобичі, одноразово відпустив для потреб російського війська 700 л. бензину і 500 л. керосину. 27 лютого 1915 р. за розпорядженням етапного коменданта заручниками взято євреїв: рабина Зейлика Берсова Галеха (48 років), Соломона Рафаїла Дельмана (56 років), Пинькіса Юдова Рехтшафена (51 рік), а також Йосифа Лебловича Ляндау, Абрагама Нухимовича Штрасмана, Маєра Сруловича Краутгамера. У Рожнятові в лютому 1915 року заарештовано євреїв, серед яких буди: Борух Мінці, Бендот Бергер, Маєр Френкль, Бероча Вальдман, Шапс Шпігель, Лейба Екель, Бухер Фрідлер, Альтер Берман, Йосиф Бергер, Лейзор Гелер, Хайм Ушер; у заручники взято таких осіб: Юдок Корчиня, Вмигайтер Герман, Леон Земель, Бершит Цвалать. Решту євреїв із сіл

Рожнятівщини виїхали або переховувалися [47, с. 57].

У затриманих почали перевіряти документи, чи немає серед них шпигунів, що прибули з Америки чи Європи. 28 лютого 1915 р. Львівський губернатор скерував начальнику Долинського повіту секретний циркуляр, в якому повідомляв, що штаб воєнного генерал-губернаторства за наказом його ясновельможності, отримав відомості про те, що німці й австрійці засилати шпигунів у Росію з американськими паспортами. Тому проси прийняти це до відома і при перевірці перепусток вимагати документи і звіряти їх зі списками, які, вислав начальнику Долинського повіту. Але цього було ще замало, тому Львівський губернатор вимагав організувати за євреями нагляд. Відомості про них надсилати в штаб воєнного генерал-губернаторства Галичини. Для прийняття відповідних розпоряджень зі штабу повідомили, що австрійські і німецькі інформатори бюро широко використовують послуги євреїв і поляків [2, с. 88].

Перед вступом російських військ, побоюючись переслідування і геноциду росіян, більшість власників важливих підприємств втекла за межі Галичини в Європу. Начальник Долинського повіту листом від грудня 1914 р. повідомив магістрат у Болехові, що він прийняв солеварний завод, у наявності два вагони (тисяча дев'ятсот сорок пудів) солі, дев'ятнадцять сажнів дров. Магістрат зобов'язаний надати начальнику повіту можливість розпоряджатися приходом і видатками солі, а також наявністю коштів [34, с. 151–152].

До війни Долинський сільзавод працював досить добре. Зокрема, у липні 1914 р. він мав прибутки на суму 140 757 корон, а видатки в 54 519 корон. Чистий прибуток становив 86 238 корон (Додаток 3) . Усі чиновники і технічні працівники займали казенні будинки солеварного заводу, брали дрова на опалення і ще по 2 кг солі на одну голову в сім'ї, через кожні три місяці. За дрова платили пів ціни. 18 листопада 1914 р. начальник Долинського повіту Микола Любченко, в присутності помічника начальника повіту Якова Рудя, міського бурмістра Петра Мацевича і завідувача заводу Михайла Баньковського, провів огляд солеварного заводу в Долині, що належав австрійській скарбниці, з метою перевірки і обліку майна, щоб виявити, наскільки збагатилася царська Росія

на явною сіллю, що залишилася на заводі. При цьому виявилось: на складі №1³⁰ – 73 134 кг, на складі №2 – 74 259 кг, всього – 147 393 кг солі в головках. У середині заводу все його машинне відділення понищене і всі приміщення завалені нечистотами і гноєм від російського війська і їх коней. Про це склали акт. Сіль, яка була на складі, здана на зберігання (до розпорядження начальника Долинського повіту) бургомістру Петру Мацевичу, для охорони вцілілого майна встановлено охорону для військової частини і 146 дружин [47, с. 60-61].

Бургомістр Петро Мацевич заявив, що в касі магістрату є 490 рублів готівкою, отриманих від продажу солі. Із тих грошей належить оплатити працю робітників і повернути 178 рублів застави. Решту грошей – 320 рублів додано до цього акту. Їх отримав начальник повіту Любченко. З опису майна солеварного заводу, який склав 18 листопада 1914 р. начальник Долинського повіту, можна дізнатися, що завод займав площу близько чотирьох квадратних десятин і огорожений зі всіх боків дерев'яним парканом. Він мав наступні будівлі на кам'яних фундаментах, накриті черепичними дахами:

1. Машинне приміщення, що служило для передачі сирій необробленої солі в солеварні відділення. В ньому – чотири служби для трьох парових котлів солепередавальної машини і тахт (резервуар) для сирій солі. Всі котли і машини після приходу російських військ приведені до непридатності згідно зі своїм призначенням. Резервуар для сирій солі засмічений.

2. Приміщення для варіння і складання солі, в якому три газооброблювальні відділення, три печі для варіння солі, сім магазинів для продажу виробленої солі і десять житлових кімнат для службовців. Всі технічні пристрої у тому приміщенні також виведені з ладу.

3. Житловий будинок, в ньому 11 кімнат, що служили для квартир керівника заводу і заводського лікаря, одна кухня, 4 комори.

4. Житловий будинок із восьми кімнат і кухні, служив квартирою помічника керівника заводу.

5. Житловий будинок, в якому дев'ять кімнат і кухня, в якому була заводська каса і житло касових чиновників.

6. Житловий будинок із восьми кімнат і кухні, приміщення служили

розрахунковою конторою і житлом для її чиновників.

7. Два житлові будинки під одним дахом. В першому 4 кімнати і кухня, що служили житлом машиністів і технічних робітників.

8. Житловий будинок із п'яти кімнат і кухні, служив житлом старшого техника.

9. Житловий будинок із п'яти кімнат і кухні, служив житлом молодшого техника.

10. Житловий будинок із п'яти кімнат і кухні, служив житлом, третього техника.

11. Лазня, в якій сім кімнат для купання, непридатні для використання.

12. Чергова будка з однією кімнатою.

13. Будинок, в якому сім кімнат, служив приймальною конторою заводських робітників.

14. Приміщення з трьома відділеннями для: а) кузні, б) майстерні, в) складу технічних матеріалів.

15. Дерев'яне приміщення з кам'яним резервуаром для соляної води.

16. Сторожова будка на одну кімнату.

17. Дерев'яна будівля для зберігання запасного парового котла.

18. Кам'яне приміщення для складання вугілля, в ньому шість відділень.

19. Залізний резервуар для сирої нафти, в якому приміщення для механізму нафтоперекачування.

20. Погреб у землі цегляними стінками для складу нафти, приміщення із листового заліза для зберігання мастил.

21. Кам'яний погріб для льоду.

19 листопада 1914 р. міський голова Петро Мацевич від гміни міста Долина, з одного боку, і Вольф Ротбаум і Герш Вейнберг, купці з Долини, з другого боку, уклали договір про наступне:

1. Гміна міста Долина, що діє через свого міського голову Петра Мацевича, отримала від російської воєнної влади дозвіл на продаж запасів солі, що зберігаються на складі салінарного заводу в Долині. На цій основі гміна м. Долина продає Вольфу Ротбауму і Гершу Вайнбергу все, що є на сьогодні в

магазині солеварного заводу в Долині, а саме – запас солі, за ціною 5 рублів ³²40 копійок за 100 топок солі.

2. Вольф Ротбаум і Герш Вейнберг зобов'язані за найкоротший час вивезти куплену сіль із салінарних магазинів, вносячи за це (кожен раз при вивезенні солі) належну суму готівкою Долинському міському голові.

3. Для гарантування зобов'язання оплатити за куплену сіль, а також для убезпечення від будь-яких збитків, які гміна м. Долина могла б через ненаповнення купцями цього договору, через недбалість або байдужість, купці вносять міському голові Мацевичу заставу в сумі 100 рублів, отримання яких Петро Мацевич підтверджує квитанцією.

4. Застава ця буде повернена купцям після забору із салінарних складів заводу солі та виплати за неї належних грошей, що само собою розуміється. Заставу цю буде повернено купцям раніше в тому разі, якщо гміна міста Долина втратить право продажу солі до закінчення вивезення солі із салінарних складів.

5. Гміна міста Долини не гарантує купцям кількості солі, яка знаходиться в салінарних магазинах солі, як теж і те, що покупці матимуть можливість вивезти всю сіль, позаяк гміні не відомо як довго триватиме її право на продаж солі.

6. Гміна Долини залишає за собою право взяти із салінарних складів солі, для задоволення потреб жителів м. Долина і військ, що в перебувають у Долині.

7. Купці матимуть право продавати закуплену сіль жителям міста Долина за максимальною ціною 200 корон за 100 топок солі.

За час з 18 листопада 1914 р. до 28 лютого 1915 р. продано і використано 200 018 кг солі, з них 390 кг без оплати видано для потреб військ, які пройшли через ці терени, виявилися зіпсовані через постій коней російських військ 300 кг солі. Всього отримано від продажу 10 724 руб., Мацевич здав 312 руб. Разом – 11 036 руб. [2, с. 64-68].

Тим часом накопичився запас солі 245 375 кг через відсутність покупців, тому роботу заводу призупинили, за винятком охорони і нагляду за майном. 22 травня 1915 р. до Долинського управління м. Княгининчі Рогатинського повіту

з'явилися завідувач Долинського казенного солеварного заводу Михайло³³ Баньковський і заводські охоронці Бабічев і Кулаєв, які доповіли, що через воєнні обставини далі охороняти завод і майно, що залишилося, немає жодної можливості та що вони особисто врятувалися втечею. За час від 30 квітня і до зазначеної дати вони продали солі різним дрібним покупцям на суму 192 руб. 68 коп., на вимогу воєнної влади видали 1168 кг солі за записками і 800 кг солі – без записок. Сіль, що зберігається на заводських складах, і цілий завод покинуті напризволяще. Із виручених грошей у сумі 192 руб. забрав собі як оплату праці заводський технік Михайло Баньковський (100 руб.), сторожам за охорону майна виплатив 92 руб. 68 коп. Так завершилася діяльність російської окупаційної влади на Долинському сільзаводі [34, с. 133–134].

Намагаючись знищити «український дух», російська влада закрила всі національні організації. Українських діячів піддано арештам і репресіям, вивезено до Сибіру. Військовий губернатор Галичини граф Бобринський розпорядженням від 25 вересня 1914 р. наказав заборонити діяльність усіх навчальних закладів, шкіл, просвітянських товариств у Галичині. Українські культурно-просвітницькі організації призупинили свою діяльність, розпочалася тотальна русифікація. Впроваджено російську грошову одиницю. У листопаді 1914 р. російський уряд видав наказ, щоби всі учителі, професори, урядники та інші, які проживають у Східній Галичині, якнайскоріше вивчили російську мову. В окупованій частині Галичини російська влада мала намір впровадити російську мову як урядову і викладову.

Знаючи про існування тут самостійницьких українських організацій, створення національних формувань українців і про їх участь у бойових діях у складі австро-угорської армії, царська окупаційна адміністрація розпочала боротьбу з прогресивним українством. У жовтні 1914 р. за розпорядженням влади на Долинщині закрито всі українські громадсько-просвітницькі, культурні й господарські організації (філія товариства «Просвіта», «Січ», «Сокіл», жіноча читальня «Просвіти»), їхнє майно конфісковано. Зобов'язано всі громадські вівіски робити російською мовою [42, с. 15].

Львівський губернатор вимагав від начальника Долинського повіту

підполковника М. Любченка представити в канцелярію Воєнного генерал-губернаторства Галичини такі відомості: територія, населення, землеволодіння, промисловість, шляхи сполучення; громадські і державні заклади і їх склад; навчальні заклади (за національним принципом); церкви, монастирі, костели; загальна характеристика міст і повіту тощо. У той час, від початку війни, у Долинському повіті не працювала жодна школа, ні одне українське культурно-просвітницьке товариство. У шкільному будинку української гімназії проживали російські вояки, потім у польській школі влаштовано шпиталь. У приміщеннях сілзаводу та «Просвіти» російські військові утримували коней [30, с. 123].

Під час перебування в Галичині росіяни старалися поширювати свою культуру та нищити все, що було українським. Воєнне генерал-губернаторство по Львівській губернії дало дозвіл на відкриття у Долинському повіті таких товариств, що підтримували російську владу й армію на Долинщині, зокрема: «Русска Самопомощь» у с. Княжолука священник Рудь, «Чечва» в с. Струтин Нижній священник Гоцький, «Самопомощь» у с. Ценява — Чехович (священник Сойка). Однак начальник Долинського повіту повідомив, що через перебування сіл у зоні військових дій і повну відсутність коштів товариства не можуть функціонувати до закінчення війни. Жодна з цих організацій не мала статуту [47, с. 75]. Діяльність усіх українських культурно-просвітницьких товариств була заборонена.

У містах Долинщини школи можна було відкрити лише за дозволом військового команданта міста. Навчання в усіх школах мусило обіймати щонайменше 5 годин вивчення російського «язика» на тиждень, дозволено уживати лише таких підручників, які були схвалені російською цензурою. В зайнятій частині Галичини заведено російський урядовий календар. Книги, друковані українською мовою були знищені, російська влада оголосила також заборону вживання української мови в листах і телеграмах. Львівський губернатор цікавився, в якому стані перебувають школи, чи збереглося в них шкільне облаштування і чи можуть ці приміщення без ремонту функціонувати далі, чи потрібен капітальний ремонт [28, с. 102].

Болехівське міське управління повідомило, що 6-класна школа в Болехові

не може функціонувати далі без зовнішнього і внутрішнього ремонту. Стеля³⁵ зруйнована, книг у шкільній бібліотеці немає, інвентар для навчання знищений. Для відновлення школи треба оплатити 3-4 тисячі рублів [1, арк. 38]. Рожнятівська 4-класна школа під час бою в Рожнятові була розбита, тому вимагає великої відбудови, на що потрібний солідний капітал. Шкільне облаштування поламане і знищене [1, арк. ?]. Приміщення 4-класної школи в селі Княжолука дуже забруднене, знищено паркан, є потреба цілком перебудувати пічки тощо [34, с. 137–139].

3 березня 1915 р. директор народних училищ Галичини звернувся до начальника Долинського повіту з питанням про навчальні училища у Львівській губернії, просив надати список населених пунктів, у яких насамперед потрібно відкрити російську міністерську початкову школу», щоб у цих місцях була поліцейська установа (урядники, стражники тощо), недалеко – залізничні дороги і шосе. Судової гілки влади на Долинщині в той час не було (Додаток II). Усі питання вирішував начальник Долинського повіту підполковник Микола Любченко. Рішення його було остаточним. Росіяни вдавалися до мародерства, грабували жителів Долинщини, а якщо місцеві мешканці зверталися зі скаргами до Львівського губернатора чи начальника повіту, то відповідь була одна, що у російських військових «речей не виявлено». Це підтверджують протоколи, рапорти урядників, описи майна, покинутого австрійськими громадянами, які втекли з території військових дій, про реквізицію майна, що залишилося після австрійського панування [33, с.138].

Поліцейський урядник Долинського повіту Данілов мав дуже багато роботи за доносами, конфісковував речі та майно, які були залишені на зберігання. Він отримав дані, що у жителя Долини Якоба Генріха Штаца зберігаються не належні йому речі, тому прибув до нього. Через відсутність господаря, 16 грудня 1914 р. опитував його дружину Матильду Штац про належність їм речей. Вона пояснила, що на станції Долина служив жандарм Стефан Дичко, який при вступі російських військ втік разом з австрійською армією, залишивши своє майно в трьох кошиках і в одній скрині на берігання. Постановлено; речі жандарма Стефана Дичка, що ховається від російських

військ, відібрати від Матильди Штац і надати їх у розпорядження начальника Долинського повіту [47, с. 75].

15 січня 1915 р. помічник начальника Долинського повіту – урядник А. Акінін повідомив: з представлених двох описів речей, які відібрали від учителя м. Долина Якоба Гендріха Штаца, «маю честь довести Вашому Високоблагородію, що після перевірки таких речей не виявлено». Львівський губернатор планував відкрити в Долинському повіті судові установи і нотаріальні контори, тому просив подати відомості про них на території Долинського староства за Австрії, а саме: склад, списки службовців повітових судів, класність, вік, віровизнання, утримання, місце розташування камер, ступінь благонадійності з точки зору російських чи можна їм довірити займати посади в цій системі. Цінним джерелом інформації була книга «Шематизм», в якій вказано різні відомості [47, с. 77].

Відчувалася крайня потреба в судових установах в усіх трьох основних містах Долинщини – Долині, Болехові та Рожнятові. Виконувач обов'язків міського голови Стефан Кардаш повідомляв: «На мою думку, краще було б покликати на попередні посади тих суддів, які при названих судах служили, бо вони знали населення, зручно могли застосувати початок керівництва нової організації. Так як посади нотаріусів стосуються границь судочинства, потрібно відновити цю посаду в Долині. Відновити службу посильних між судовими містами і селами в окрузі, так як це буде адмініструванням влади, а також пошту для населення, що буде першим кроком відновлення мирного порядку» [31, с. 180–181].

З 14 березня 1915 р. у Долинському повіті почали роботу поштово-телеграфні заклади (контори) з центрами у Болехові, Долині й Рожнятові, які існували раніше до окупації Галичини російськими військами. Відкриття цих контор стало необхідним, позаяк без них, за відсутності нормального залізничного руху, повіт був зовсім відрізаний від всіх важливих для місцевого життя центрів. Населення відчувало й розуміло важливість відкриття поштових установ [47, с. 89]

У квітні 1915 р. російська управа Болехівської міської ради повідомляла

Львівського губернатора, що в умовах військового часу сильно зросли ціни на продукти першої необхідності як у Болехові, так і населених пунктах повіту. Люди перебувають у дуже важкому матеріальному становищі, тому було б дуже бажано, щоб губернатор прийшов на допомогу.³⁷

Однак жодного сприяння місцеве населення Долинщини не отримувало, тривала кровопролитна війна. Військові російської армії ще сильніше стали обкрадати та об'їдати місцевих людей. Водночас запал до бойових дій у російських солдат поступово охолов. Багато з них не хотіли воювати і відставали від фронту. Львівський губернатор просив начальника Долинського староства повідомити дані про затриманих відсталих нижчих чинів за час від 1 травня 1915 р.

Побачивши «російський рай», місцеве населення перестало підтримувати царську армію, за винятком окремих осіб. Проти неї почали робити різного роду диверсії: нищити комунікації, псувати телефонно телеграфний зв'язок, підривати мости. Тому військові чини старалися залучати в армію декого з галичан. Російські офіцери йшли на всілякі хитрощі. Розказували малосвідомим неосвіченим селянам, особливо прихильникам москвофілів, щоб вони йшли воювати проти австріяків, а через рік будуть офіцерами російської армії і зароблятимуть багато грошей, прекрасно житимуть. Більшість населення відмовлялося, але були й такі нечисленні випадки, що місцеві чоловіки погоджувалися йти служити [36, с. 411].

Через те, що Німеччина відкрила фронт проти царської Росії в 1914 р., начальник краю повідомив, що, відповідно до розпорядження командувача 8 армії, ті німецькі колоністи, які проживають в межах Львівської губернії, підлягають терміновому невідкладному виселенню із району перебування армії [5]. Такий лист прийшов, зокрема, і до начальника Долинського повіту також, щоб він вжив відповідних заходів. Побачивши, що російська армія програє війну в Галичині, 7 травня 1915 р. львівський губернатор видав секретний циркуляр: «Прошу в триденний термін евакуювати сім'ї всіх службовців, зокрема і жінок» [47, с. 75].

Але крім цього, треба було завдати ще одного удару по сільському

господарству. Так, 5 травня 1915 р. начальник краю повідомив, що внаслідок³⁸ донесення князя Щербатова верховний головнокомандувач (з метою збереження вельми цінного складу галицьких приватних кінних заводів) розпорядився підготувати їх до евакуації вглиб Росії. Тому він просив начальників повітів дати наказ про складання описів та передання копій актів власникам, які мають право призначати своїх довірених осіб для супроводження кінного складу в місця евакуації. Після того власники знову вступають у фактичне володіння своїм майном. Що стосується явно ворожих осіб або тих, які є в складі австрійської армії, то їх кінні заводи і стада племінних тварин підлягають негайній конфіскації для передання у відання князя Щербатова. Таким чином у багатьох жителів Долинщини росіяни позабирали багато коней.

5 липня 1915 р. львівський губернатор з Житомира надіслав розпорядження начальникам повітів Львівської губернії, які евакуювалися, що всі справи, книги, наряди тощо щодо управління повітами належним чином пронумерувати і здати в опломбованих скриньках в архів губернського правління для зберігання [5].

Підводячи підсумок історії перебування Долинського повіту в умовах російської окупації восени 1914 р. – навесні 1915 р., можна з упевненістю сказати, що цей період став трагічною сторінкою в історії краю. З самого початку приходу російських гарнізонів їхнє перебування не залишало за собою нічого доброго. Долинщина занурилася в хвилю безконтрольних грабежів, погромів, насильств та вбивств. Російські управлінці по-варварськи почали експлуатувати фабрики та заводи, які в той час функціонували на території повіту, всі вони повинні були працювати на забезпечення російських військ, найголовніше повітове підприємство – Долинський сільзавод – став місцем дислокації російських козаків, його будівлі використовувались як конюшні, а самий видобуток солі до літа 1915 припинився повністю.

Росіяни не були зацікавлені в розвитку чи хоча б стабілізації ситуації в краї. Продовольчі та матеріальні виснаження постійно супроводжувалися обмеженнями та переслідуваннями в національній сфері. Окупанти одразу ж заборонили діяльність усіх проукраїнських культурно-просвітницьких

організацій, натомість заохочуючи відкриття та діяльність ³⁹ різних москвофільських об'єднань які б мали забезпечити якнайшвидше зросійщення місцевого населення. Згодом, терплячи невдачі на полях бою, росіяни почали шукати винних в цьому серед місцевого населення, особливо серйозно постраждали євреї, яким приписували звинувачення в шпигунстві та ворожому ставленні до росіян, чимало з тих хто залишився були репресовані та вивезені глибоко на територію Росії. Українські жителі повіту дуже скоро побачили всю суть російського «визволення» та розпочали своєрідну партизанську війну проти окупантів, нищили засоби комунікації, перешкоджали стабільному зв'язку між фронтом та його забезпеченням. Окупація Долинщини не мала жодних оптимістичних перспектив ні для місцевого населення, ні для самих окупантів, в чому останні дуже швидко переконалися та, усвідомлюючи це, почали готуватися до відступу. За всі вісім місяців свого перебування росіяни не принесли на Долинщину нічого, крім руйнувань, грабежів та потоків сліз місцевого населення, за винятком хіба що нечисленних москвофілів.

РОЗДІЛ 3. КОНТРНАСТУП ВІЙСЬК АВСТРО-НІМЕЦЬКОГО БЛОКУ В ТРАВНІ 1915 Р. НАСЛІДКИ ВІЙНИ ДЛЯ ЖИТЕЛІВ ДОЛИНЩИНИ

Усю зиму 1914–1915 рр. січові стрільці тримали оборону в Карпатах. Вісім місяців вони чекали нагоди, щоб визволити Галичину від російських загарбників. Невдачі австрійських військ змусили владу перекинути війська з Чехії, у район Карпат були скеровані німецькі підрозділи. На початку лютого 1915 р. на західному фланзі фронту 30-й корпус 74-ї дивізії російських військ відбив наступ від Ціняви на Рожнятів. У Долині почали з'являтися роз'їзди австрійців, що перешкоджали зв'язку росіян із Калушем. Наступ австро- угорських військ з перемінним успіхом відбувався на всьому фронті. Важкі бої з обоюсторонніми великими втратами проходили на початку березня. І ось у березні 1915 р. австрійсько-німецьке командування вирішило спільними силами вдарити по ворогу в Галичині. У квітні 1915 р. російська влада знову вислала у Карпати підмогу – 600 000 нових солдатів.

2 травня 1915 р. розпочався наступ союзників великими силами, відомий як бій під Горлицями. До останнього моменту росіяни не знали планів противника на заході, тому замість того, щоб зміцнювати фронт на заході, в околиці Горлиць, завертали фронт на південь, де ще 1 травня 1915 р. між Зборовом і Вишковом воювало 2 500 000 осіб війська російської армії (Додаток І).

2–5 травня 1915 р. курінь Січових стрільців під керівництвом Коссака, відновивши становище в районі Маківки, перейшов у наступ: минувши Тухлю, ввійшов на територію Долинського повіту. Залишивши позаду Кам'янку, Сукіль, Поляницю і Тисів, 16 травня «усусуси» вступили в Болахів і кілька днів простояли в запасі. 2-й курінь Василя Дідушка після здобуття Маківки вирушив через Тухлю, Сколе, Кам'янку і Тисів на Болахів. Їх радо вітала Наталія Кобринська, Ольга Дучимінська та свідомі українці, які в українських збройних формуваннях вбачали майбутню українську армію.

6 травня австрійська армія Лінзінгена розпочала атаку на Стрий. І знову через Долину і повіт перекидали на північ величезну кількість, російських військ, що як саранча, нищила економіку і сільське господарство. 7 травня

чисельна російська артилерія попрямувала на Стрий. Солдати по 30 осіб⁴¹ ночували в будинках жителів Брочкова (передмістя Долини), а вози і коні розміщені були на полях. Урочища міста Обліски і Брочків були запруджені військом і військовим спорядженням. Йшло багато кінноти і піхоти [2, с. 94].

12 травня 1915 р. австрійська армія використала авіацію. Шість літаків скинули бомби на залізничну станцію й на Долину – на щастя, обійшлося без людських жертв. Незважаючи на невдачі на відтинку до Стрия, 12–13 травня 1915 р. на Долинщині російські солдати приступили до приготування нової лінії оборони (Додаток Ї). На околицях Долини: Запуст – Бабієва Гора – Замчиська – Обліски – Брочків, поспіхом копали рови, будували шанці й окопи, а також нищили мости і руйнували тартаки [34, с. 149–150]

14 травня на Облісках вперше зустрілися російські й австрійські патрулі, відбулася перестрілка, згоріло кілька будинків. Розпочалася битва за Долину. Долинське староство стало знову стало театром кривавих бойових дій. З обох боків не замовкала артилерія, часто йшли в атаку піхотинці. Від 15 травня до 3 червня тривав період найбільшої бойової активності в околицях Долини, зокрема на Облісках. Рукопашні бої тривали вдень і вночі, доходило до багнетних сутичок, літала шрапнель, рвалися гранати, горіли будинки. 16 травня росіянам прийшов наказ перегрупувати війська на російському фронті, ділянку від Великих Боліт (на південь від Рудок) через Стрий до Долини зайняла 2-га армія Щербачова, яка відступила під натиском південної армії генерала Лінзінгена, а від Долини через Надвірну до Прута - 9-та армія генерала Лечицького. Дорогами з гір вели полонених, перевозили поранених [2, с. 101]

Росіяни відступали. Фронт зупинився недалеко від села Мала Тур'я, мешканців якого евакуювали до Пацикова. В Малу Тур'ю вступили німці, які три тижні відбивали наступальні операції російських військ. Наслідком боїв залишилися два великі цвинтарі: один в селі Маля Тур'я, а другий на Облісках у місті Долина.

24 травня 1915 р. під Болеховом відбулися збори вояків II куреня. Головне питання наради – створення пресового фонду та заснування стрілецького журналу «Шляхи». 25 травня курінь Василя Дідушка ввійшов до Болехова.

Окопалися за смереками, що росли вздовж залізничного шляху Стрий-⁴²Станіславів. Позиція була вибрана вдало. Між ворожими позиціями зеленіло поле, засіяне озиминою. Росіяни, що перебували в Гузієві, не бачили січових стрільців. генерала Александра Лінзінгена [47, с.75]

У районі Гошева і Тяпче мав відбутися перехресний бій, тому селян евакуювали у район села Довжка. 26 травня 1915 р. на фронт у с. Тяпче прибула воювати сотня під проводом четаря Івана Цяпки. Сотня складалася з новобранців коша УСС, після вишколу у Варпаланці (Закарпаття) її послали на допомогу 51-му мадярському полкові. Уранці 27 травня сотня споруджувала окопи. Січові стрільці займали вкрай не вигідні оборонні позиції на пасовиську в Тяпче, де отримали бойове хрещення. Вступили в бій наступного дня, коли російські війська почали наступати за залізницею між селами Тяпче і Підбереж, в урочищах «Дуброва», «Зеленщина» проходив фронт. Не витримавши шаленого прямого і бокового вогню та не отримавши жодної підмоги, сотня Цяпки відступила до залізничних колій [58, с.40]

28 травня 1915 р. о 1-й годині ночі росіяни наступали на позиції куреня Дідушка на пасовиську в Тяпче проти села Підбереж. Наступ було відбито і взято в полон 8 солдатів російської армії, від яких отримано інформацію, що у суботу, 29 травня 1915 р., має бути «генеральний наступ». Там стрільці четаря І. Цяпки вночі 28 травня 1915 р. відбили разом із «ган ведами» три московські атаки. Сотня посилила 51-й мадярський полк і допомогла куреню УСС зупинити наступ росіян під Болеховом. За ці три дні важких боїв сотня четаря Івана Цяпки втратила половину складу (Додаток К), [46, с.111].

У боях під Тяпче загинуло чимало російських солдат, українські січові стрільці поховали залишені трупи росіян, й упорядкували могили, поставили хрести. До хрестів були прибиті таблички, на яких було написано, скільки солдатів поховано в могилі. Зверху на хрестах були військові каски. В одній могилі було поховано 366 російських солдат фінляндського полку, недалеко від неї була друга могила, в якій було поховано 120 осіб, також російських солдатів цього ж полку (Додаток Л). Обидві могили були впорядковані, обкопані. Велика могила була недалеко (приблизно за 50 метрів) від залізниці, а мала могила — в

Дуброві, недалеко від річки Саджава. 1981 р. гузіївський колгосп розорав ці обидві могили, зрівнявши їх із землею [58, с. 59–60].^{43.}

26 травня 1915 р. курінь Коссака розташовувався на позиціях у селі Лисовичі Долинського повіту, де провів запеклий бій з фінляндським полком. 27 травня 1915 р. курінь Коссака отримав наказ на випадок алярму зайняти резервні позиції, що тягнулися на північ, схід і південний схід від Лисович, зокрема: сотні Дудинського і Букшованого – на північ від села, сотні Носковського і Артимовича – на схід і південний схід. У той час росіяни зробили сильний наступ у Лисовичах на сотні Дудинського і Букшованого куреня Коссака. УСС наступ успішно відбили, за що ввечері курінь Дідушка відзначено і направлено його до Старого Болехова. 28 травня 1915 р. І курінь УСС відійшов під Лисовичі, ставши спочатку в запасі бригади на західному кінці спаленого села. Другого дня «москалі» почали наступ. Вночі з 30 на 31 травня Січових стрільців кинули до бойової лінії, на підкріплення відтинку на схід і південний схід від Лисович. У той же час росіяни прорвалися на півдні села й зігнали австрійські відділи в камеральні ліси. Рано вони атакували знову й одночасно вдарили зі всіх боків на курінь УСС. Стрільці, оточені ворогом, пішли на прорив, щоб вийти з оточення, проте багато стрільців потрапило у полон, чимало загинуло, багато було поранено.

Після кривавої і завзятої битви союзники остаточно прогнали росіян і зайняли село Лисовичі, яке разом із багатьма іншими селами російська армія відпустила з вогнем. На вулицях сіл, які горіли, кипіла нова страшна боротьба на багнети і палиці. Другий курінь зайняв оборону за залізничним полотном з боку Гузієва і під Гошевом, де відзначилися сотні О. Левицького та Д. Вітовського. II курінь займав оборонні позиції в Гузіїві до 30 травня [3, с. 220].

Та коли російська армія почала наступ одночасно на Лисовичі і Гузіїв, фронт на проміжку від Гошева до Лисович відступив і бойова лінія пролягла по околицях Болехова та залізничному шляху Болахів-Долина. Розбиті австрійські підрозділи були розкидані по околицях. Вище командування покинуло Болахів і відступило в Карпати. У той час II курінь УСС займав вигідні оборонні позиції вздовж залізничного полотна праворуч і ліворуч від вокзалу, з обох боків був

забезпечений підтримкою своїх військ. Курінь Дідушка тоді направлено ⁴⁴ до бригади Больцана, під Гузіїв, а сотні Мельника і Будзиновського - до ровів Д. Вітовського і О. Левицького як резервні. Цілий день стрільці укріплювали свої окопи, що тягнулися серед чистого поля дуже близько до російської лінії (місцями обидві лінії зближувалися на 100 кроків). Ровів, які б з'єднували окопи, ще не було, тому доставка поживи (води, продуктів харчування) й амуніції була дуже важка. Доставляла її сотня Омеляна Левицького [47, с.83].

У Гошеві на запасних позиціях розташовувалася сотня О. Левицького, яка копала рови і робила різні укріплення. Ввечері росіяни почали наступ. Для підкріплення сотень у ровах прийшла одна чота д-ра Омеляна Левицького. Дохід був дуже важкий, бо росіяни обстрілювали тили стрілецьких ровів скорострілами. Наказ виконали, наступ відбито. Від 25 до 30 травня 1915 р., переслідуючи росіян, що відступали, велися важкі бої на фронті Стрий – Болехів. Перший стрілецький курінь Григорія Коссака потрапив в оточення і втратив 180 стрільців (поранено, полягли та зникли безвісти). І курінь Василя Дідушка не допустив «москалів» до Болехова і став центром опору при контрнаступі росіян [12, с.1].

Росіяни пішли в рішучий наступ, австрійці не витримали і відійшли, тим самим відкриваючи обидва крила стрілецького корпусу. Січові стрільці потрапили у вороже оточення. Тепер на стрілецький корпус, що завзято оборонявся, з трьох боків вдарили фінляндські полки. Розпочалася кровопролитна битва. Австрійські підрозділи відступили на нові позиції, не повідомивши про це стрільців. Наступного дня удосвіта ворог (фінляндський полк) повів на самотній курінь наступ і оточив його з трьох боків. Стрілецькі підрозділи в останню мить кинулися на прорив, але ворог мав суттєву перевагу. Ворожий бронепоезд на шляху Долина – Болехів почав обстріл Болехова (Додаток М). Лише завдяки мужності січових стрільців росіяни не захопили місто, а вже через два дні почали відступати. Бої під Болеховом набули позиційного характеру [47, с.87-88].

В обороні Болехова відзначилися сотні Омеляна Левицького та Дмитра Вітовського. У бою та головно під час самого відступу вона втратила половину

людей. Серед хоробрих стрільців у цьому бою себе виявив Григорій Трух, який⁴⁵ був командиром чоти у сотні Дмитра Вітовського, провідником розвідувальних стеж у Карпатах. Вихід із оточення був важким. Крім убитих і поранених, багато стрільців потрапило у полон, серед них чотар А. Артимович, сотник О. Букшований, хорунжа О. Степанівна, хорунжий В. Свідерський, чотар Д. Кравс та ін [44, с.193].

Неабияку роль в обороні Болехова відіграла також додаткова сотня під командуванням четаря Івана Цяпки. Коли 30 травня 1915 р. москалі знову почали наступ на Болехів від Гузіїва, сотню Івана Цяпки перекинуто на оборону Болехова до села Герині. Під час бою сотня з'єдналася з правим крилом II куреня біля трачки. Стан сотні четаря Цяпки протягом цих чотирьох днів зменшився на одну третину. Обидва курені легіону втратили в боях за Болехів понад 200 людей - 15 убито, 50 поранено і близько 150 полонено [34, с. 157].

31 травня фронт подався назад і бойова лінія зупинилася на окраїнах Болехова. Росіяни кинулися переслідувати противника, бо його розбиті підрозділи порозліталися невідому куди. У тилу зчинилася така паніка, що всі вищі команди, обози й артилерія покинули Болехів і почали втікати в Карпати. Ворог бомбардував Болехів і всі дороги на південь. Але розгін росіян спинив II курінь УСС на залізничному шляху. Ворожі війська, що масово напірали розлогою долиною Свічі, мусили відступити від вогню стрілецьких сотень, яких підкріпили недобитки чужих полків. Болехову було завдано великих збитків. Частина його зазнала руйнувань від артилерійських обстрілів (Додаток Н). Чимало будинків і підприємств, зокрема лісопильний завод, було спалено (Додаток О). Від сильного ворожого вогню та розривів гранат знищений Болехівський залізничний вокзал. Але стрільці не поступилися. Другий курінь УСС, тримаючи оборону чотири дні, від 31 травня до 3 червня, зумів зупинити наступ російської армії [9, с.1].

3 червня 1915 р. перемога союзних військ коло Стрия ослабила російські позиції. На бойовій лінії Долина-Солотвино—Делятин союзні війська розпочали наступ на росіян, які на усій лінії фронту відступали в напрямку на Станіслав [26, с.1]. 5 червня 1915 р. курінний В. Дідушок вислав до Гузіїва передову стежу з 15-

х стрільців. Під лісом стрілецькі стежі знайшли порожні російські шанці ⁴⁶ це означало, що вони вже остаточно відступали.

У селі люди повідомили, що російські війська відходили вночі. Коли стежа повернулася і здала звіт, І курінь УСС рушив уперед, а за ним і вся 160 бригада. Січові стрільці без бою опанували Гузіїв, Підбереж і Тростянець. Скрізь селяни скаржилися, що москалі, втікаючи, забирали худобу, збіжжя, грабували селян [23]. II корпус прямував із Болехова на схід – на Калуш і Галич. Січові стрільці йшли в авангарді своїх бригад і наступали москалям на п'яти. Шлях II куреня вів із Болехова через Тростянець, Завадку до Вікторова. Перший курінь із села Лисовичі пішов через Човгани, Слободу, Крехівці, попри Калуш, у напрямку на Крилос. І курінь легіону йшов із частинами 129-ї бригади. Майже щодня УСС зустрічалися із задньою сторожею ворога [39, с. 322].

Зазнавши серйозних втрат під Болеховом росіяни остаточно відступили. Уночі з 3 на 4 червня 1915 р. росіяни залишили Долину, а вже о 3-й годині ранку з боку Стрия в місто вступили частини південної армії Ліндінгена, які 7 червня з допомогою корпусів Героцка і Гоффмана зайняли Калуш [22, с.1]. У книзі «Долина: Три погляди з минулих літ» зі спогадів Фелікса П'єстрака описується вхід австрійських військ до Долини: «армія генерала Ліндінгена розпочала швидкий похід. Російські війська під натиском австрійської армії поблизу Долини і Солотвино опинилися у великій небезпеці й змушені були відступити. Союзні війська генерала Ліндінгена вдарили на них збоку, змусивши їх до втечі у напрямі Калуша» [2, с. 92–93].

На світанку з 3 на 4 червня 1915 р. в Долину переможно вступили австрійські війська корпусу Гоффмана. Солдати «з готовими для стрільби карабінами в руках сходили зі схилів долиньських урочищ Куля й Калинівка, цілими групами сходили також дорогою до Замчиська через Горішне. Гуркіт важких механізмів долинав з міста. Ринок заповнило австрійське військо». На Замчиську були окопи, біля яких лежало багато вбитих солдатів. «Окремо лежали наплічники (очевидно, зняті солдатами перед багнетною атакою). Люди видобували з наплічників різні речі, знімали з вбитих солдатів взуття» [2, с. 94].

Ця битва призвела до великих втрат з боку цивільного населення, дехто

уник смерті, переховуючись у підвалах. Багатьох загиблих поховали в спільних могилах, ексгумацію і перенесення останків на кладовище в Малій Турї провели пізніше. Людські втрати в битві за Долину з обох боків були дуже значні. Про це свідчать величезні цвинтарі на Замчиськах, Підлівчі, Брочкові й на католицькому цвинтарі біля костелу. На кладовищі поблизу костелу, а також на Підлівчі, поховано дуже багато вояків, які померли в польових шпиталях.

У результаті довготривалої битви в Долині спалахнули хвороби як серед людей, так і серед тварин. Свої жнива зробила завезена до міста холера, через яку в деяких оселях на Долинщині повністю вимирали сім'ї. Лікарі були безсилями через брак ліків і засобів санітарії. Померлих хоронили на полях Одиниці, яке пізніше стало так званим «холерним цвинтарем». Такі цвинтарі були майже у кожному селі Долинщини. Ширився також сказ.. Околицями волочилося багато скажених псів, бо багато будинків у селах було спалено, а покинуті собаки жерли трупи ...» [2, с. 95–96].

Наслідки триваючої війни давалися взнаки усьому населенню, особливо в Долині, вимученій 9-місячною російською окупацією й 3-тижневою битвою за місто. Убоге й без того долинське рільництво підупало ще через брак тягової сили. Свій вплив на виживання й харчування мешканців чинили розміщені в школі й інших державних будівлях військові шпиталі [17, с. 1].

Поразка царських військ у Галичині перевершила всі попередні. Москалі втратили щонайменше 500 000 осіб, зокрема близько 200 000 полонених. Цей погром в Галичині викликав велике пригнічення у російській армії. Зима 1915 р., коли Долинщина перебувала під російською окупацією, була люта. Багато вояків замерзло в снігах, пообморожувало руки, ноги, після чого їх відправлено в тиллові шпиталі на лікування. Важкі бої проходили по всьому правому березі Дністра. Вдалими діями австрійці вибили росіян за Дністер до Рогатина, зайняли майже все правобережжя Дністра на східному регіоні. Невдачі на фронті привели до незадоволення та революційної пропаганди у російському війську.

Після великої невдачі 1915 р. Росія провела повну реорганізацію своєї армії, збільшила кількість артилерії. Кожна дивізія отримала підкріплення – по одному полку артилерії, який складався з 6-ти польових батарей гармат, а кожен

корпус посилено 3-ма батареями, які нараховували по 6 важких гармат. Навесні⁴⁸ 1916 р. відбувся новий наступ військ Південно-Західного фронту під командуванням генерала О. Брусилова. Російська армія знову підійшла до карпатських перевалів, повністю зайняла Буковину й південні райони Галичини.

Долині росіяни загрожували ще двічі. Перший раз, близько 10 серпня 1916 р., відбувся прорив австрійського фронту під Тлумачем і росіяни зупинилися біля воріт Станіслава. Урядовці отримали наказ підготуватися до виїзду, пошту і залізницю для цивільних було закрито, газети довозили з Болехова. Однак бойова лінія фронту затрималася під Станіславом на всю зиму. У наступні місяці росіяни зі значними втратами просувалися на захід і південь. Однак у жовтні 1916 р. австро-угорські та німецькі війська стягнули на Рогатинському і Долинському напрямках 181 артилерійську батарею та 16 ескадронів. У листопаді-грудні 1916 р. бої тривали практично на всіх напрямках російської оборони. Від липня 1916 р. до кінця літа 1917 р. більша частина краю знову опинилася під російською окупацією [47, с. 109]

У січні-лютому 1917 р. росіяни все ще контролювали південну і східну частини Станіславського воєводства, однак поступово відступали внаслідок потужного наступу австрійської армії. У лютому 1917 р. битви з російською армією відбувалися на 300-кілометровій довжині бойової лінії фронту з перемінним успіхом. Воєнні події територію Долинського староства захопили частково. У Долині в районі «Саліни» базувався штурмовий батальйон, який навесні 1917 р. влаштував на полях Михайла Пачовського показ нової зброї. Були це «осліплюючі й зуглюючі» металіники вогню. Метою цього показу була морально-психологічна підтримка військових і цивільного населення [16, с.1].

Імператор Австро-Угорщини Карл I вирішив відвідати фронт в Галичині і при тому заночувати у Долині на Салінах. Вночі з 3 на 4 травня 1917 р. цісар Карл через Стрий приїхав до Долини. Машиною він об'їхав увесь підкарпатський фронт від Майдану до Солотвина для перегляду військ. Увечері в Калуші цісар закінчив перегляд фронту 3-ї армії та поїхав далі (Додаток II) . «Урочистості в Долині відбулися з великою помпою». З нагоди приїзду «його цісарсько-королівської Високості Архикнязя Кароля Францішка Йосифа» місто було

49

прикрашене різними декораціями, на тріумфальній арці з обох боків крайовими мовами вміщено напис: «Його Цісарська й Королівська Високість Найдостойніший Архикнязь Кароль, нехай нам живе» [34, с. 166]

Російська розвідка дізналася про плани приїзду, й вороже літництво зробило спробу перешкодити монаршій подорожі. У ніч з 4 на 5 1917 р. у зв'язку з приїздом цісаря Карла російський літак атакував Долину, скинувши на місто 5 бомб. Одна з них впала на ринок, пошкодивши новозасновану крамницю «Consum» й побивши вікна в багатьох будинках, а друга знищила стайню долинянина Глуховського, біля Салін. Тоді, на щастя, ніхто не загинув. Решта три бомби не завдали жодної шкоди [29, с. 100].

Другий раз російська окупація загрожувала Долині у 1917 р., під час атаки росіян на калуському відтинку, де оборону тримала армія австрійського генерала Терштянського. 12 липня 1917 р. росіяни з'явилися в Долинському повіті під Креховичами і Перегінськом. Проте російське панування там було нетривалим. 13 липня 1917 р. австрійська армія посилилася свіжими силами. Під час запеклої боротьби російські війська відступили. Бої йшла з перемінним успіхом. Отримавши підкріплення, росіяни знову витіснили австрійців із Калуша. Для здобуття міста німці застосували бронепоезд, гармати якого обстрілювали місто. Це дозволило їм відвоювати Калуш, але вже ввечері німців вигнати звідти [55, с. 9].

13 липня бої над Лімницею продовжувалися в околицях Калуша – на південному заході міста. Австро-угорська армія заслонила доступ від Лімниці до Рожнятова і Долини. Російські війська облаштували перехід через ріку коло Перегінська. На фронті – крісовий вогонь. 11 липня у боях росіяни взяли у полон 10 офіцерів і 850 жовнірів, переважно німців, здобули 50 важких гармат і 10 скорострілів (кулеметів). Під натиском німецьких військ 16 липня росіяни відступили від Калуша, покинули західний берег Лімниці. На південь від Калуша сильні бої [23, с.1].

Через декілька днів росіян вдалося вигнати з Долинського напрямку. Завдяки добре організованій обороні Калуша царська армія вдруге до Долини не дійшла. Мужня та уміла оборона Калуша дозволила перекрити Долинський

повіт, не допустити нападу завойовника – російських військ. На цьому кривав⁵⁰ бої Першої світової війни остаточно залишила територію Долинщини. Упродовж 1917 р. австро-угорські війська успішно вели бойові операції по всьому фронту, а 18 лютого 1918 р. перейшли Збруч [18, с.1].

Для простолюду галицької України ця війна була справжньою трагедією. Великі простори виглядали, неначе пустині. Ще у 1916 р. завдані війною в Галичині збитки оцінювали в 400 мільйонів доларів. Близько 100 000 людей забрали з Галичини до Росії. Війна принесла нужду для населення, найбільше- в околицях, знищених війною. Поодинокі громади, комітети і приватні особи шукали допомоги у влади. Але поміч була недостатня, бо самими грішми чоловік не виживе. Нужду збільшувала спекуляція деяких купців. Заборонено вивозити з Галичини картоплю та інші продукти харчування. Однак спекулянти робили добрий бізнес і вивозили до західно- австрійських країв. Через те була найбільша недостача продовольства, продуктів харчування.

Унаслідок війни українські землі зазнали значних руйнувань початку боїв улітку 1914 р. на території Галичини, Волині й, меншою мірою, Центральної України відбулися одні з найзапекліших бойових дій на Східному фронті. Під час війни на українських землях було зруйноване господарство, зупинився соціально-економічний розвиток. Зокрема, за роки воєнного лихоліття в Галичині знищено понад 40 % господарств і житлових будинків, більше ніж 1,5 млн промислових споруд. Стратегічно важлива нафтова промисловість регіону зменшила виробництво на третину.

Жертвою російського окупаційного терору на відвойованих територіях через організований антиукраїнський погром стало місцеве населення, яке мусило утримувати величезну російську армію. Вояки гвалтували жінок, і навіть бабців та малолітніх дівчат, а потім їх убивали. Щоб вигнати людей із їхніх помешкань, розбивали двері, кидали у вікна ручні гранати. На чолі розвідувальних команд йшли москвофіли та колишні поліціянти, що служили тут за старого режиму [50, с. 81–82].

Перша світова війна завдала величезних збитків населенню Східної Галичини, призвела до значних втрат та людських жертв. Територія регіону

51
служувала ареною найбільших і найкровопролитніших боїв на фронті. Вже в серпні 1914 р. прифронтові галицькі села і містечка зазнали перших руйнувань. Важким було життя людей краю і у перші повоєнні роки, у багатьох населених пунктах Долинщини під час воєнних операцій знищено житлові та господарські споруди, мости, тартаки, підприємства. У Східній Галичині, в т. ч. на Долинщині, російська цивільна та військова влада вели боротьбу з український національним рухом, так званим «мазепинством», наказували руйнувати приміщення українських громадських організацій, вилучали і нищили літературу тощо. Так, у Долині росіяни зруйнували приміщення товариства «Просвіта», спалили українські книжки та пограбували банк, забравши з нього всі гроші, цінні папери і коштовності (9, 12 листопада). У Долині зупинялися на постій російські відділи. Вони квартирували у єврейських хатах, резиденції, школі, читальні, де знищили образи, герби України, портрети українських гетьманів і Т. Шевченка.

Під час війни багато поляків, німців та євреїв емігрували до своїх родичів і знайомих у місцевостях, де не проходили бойові дії. Більшість євреїв завчасу покинули Долину, виїхавши до Жидачева, Львова, Стрия. Ватаги п'яних грабіжників розбивали єврейські крамниці та шинки, влаштовували свавілля і насилля щодо мешканців міста. Значна частина сільськогосподарських земель була занедбана. Через недогляд більша частина ріллі втратила свою родючість, зменшилася врожайність. Поголів'я худоби скоротилося втричі. Лісовому господарству завдано великих збитків через суцільне вирубування лісу.

Загалом у роки Першої світової війни, за підрахунками дослідників, загинуло 393 тис. українців у складі російської армії та близько 92 тис. – в австро-угорському війську. Значно скоротилося і цивільне населення з обох боків фронту через бойові дії, хвороби, репресії тощо. Якщо у 1910 р. у Долинському повіті проживало 113,3 тис. осіб, то у 1921 р., через три роки після закінчення війни, тільки 101,4 тис. Отже, населення повіту зменшилося на 11,9 тис. осіб, тобто на 10,5 % (не враховуючи природного приросту за цей період) [51, с. 304].

З Долинського повіту російська влада силою вивезла як заручників до Росії 422 цивільні особи. З них 29 осіб – із Долини. Зокрема, були вивезені Йосиф Ландау – рабин з Болехова, кантеліст Юліан Цезар, податковий ц.-к. офіціал

Василь Мазуркевич, Ян Тачек – ц-к. судовий урядовець, Натан Вейтизер⁵² – офіціал уряду податкового, Людвік Сайор – емеритований учитель, Селько Голеш - заступник рабина, Мечислав Туркевич – офіціал канцелярський. Крім них, уночі з 21 на 22 червня 1915 р. емісари російської влади забрали як заручника з власного помешкання у Львові Івана Левинського (архітектор, родом із Долини). Росіяни спеціально заарештовували і вивозили мирних жителів Долинщини як заручників для того, щоб помінати їх на російських військовополонених, насамперед офіцерів [47, с.163].

Крім них, з Долинського староства за обопільною згодою і російською владою, а ще більше – через побоювання переслідувань боку австрійської влади «за свої гріхи» – добровільно, за намовою російських агітаторів, багато жителів виїхало чи втекло в Росію (зокрема, з сіл: Княжолука – 840, Підбереж – 260 осіб). Однак це були не остаточні цифри, бо у староство присилали ще різні листи. Зокрема, 29 жовтня 1916 р. Східногалицька лічниця звернулася до цісарсько-королівського староства у Долині й повідомила, що під час війни «досталися до російської неволі між іншими лікар доктор Фридерік Фіор секундариуш шпиталю з Долини» і просила якнайшвидше повідомити, за яких обставин він був вивезений, як цивільний чи як воєнний заручник і яка була його попередня поведінка «під моральним і політичним поглядом». Староста повідомив, що під час мобілізації у 1914 р. д-р Ф. Фіор призваний до військової служби і був захоплений як військовополонений. Крім них, дуже багато жителів Долинського повіту були військовополоненими на італійському, російському та інших фронтах [34, с. 151].

Одним з найболючіших наслідків війни було те, що у смертельному двобої зішлись українці, примусово мобілізовані в царську та цісарську армії. Їх протиставляли один одному, змушували служити чужим для них, імперіалістичним цілям. Участь української молоді у братовбивчій війні, яку розв'язали проти волі своїх народів правителі Російської та Австро- Угорської імперій, стала трагедією для цілого покоління, яке насправді думало, що вмирає не за цісаря, а за майбутню Україну.

Отже, Перша світова війна закінчилася не тільки величезними людськими

та матеріальними втратами, що стали трагедією для світу, українському народові⁵³
вона принесла небачену трагедію, страждання, голод і розруху.

РОЗДІЛ 4. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДОСЛІДЖЕННЯ У ШКІЛЬНІЙ ОСВІТІ

Методика навчання історії в нових освітніх умовах передбачає акцентування вчителя у своїй роботі на компетентнісно орієнтований підхід, що безпосередньо впливає на розвиток особистості учнів, адже формує уміння й навички, необхідні для їхньої самореалізації. Як зазначають методисти О. Пометун О. та Н. Гупан, цей підхід спрямований, насамперед, на «... очікувані результати навчання на кожному уроці, інтерактивну організацію навчання, що стимулює пізнавальну діяльність учнів, та дотримання певних навчальних умов й процедур, за допомогою яких можна досягти запланованих результатів» [70, с. 149]. Важливо при цьому дотримуватися поетапності в системі формування умінь, які лежать в основі тої чи іншої компетентності.

Шкільна та позашкільна освіта становлять освітню систему, яка дозволяє повною мірою реалізувати компетентнісний підхід, адже ґрунтуються на взаємодоповненні одне одного та поглибленні знань учнів із навчальних дисциплін, зокрема історії, розширюючи їх. Це сприяє стимулюванню навчально-пізнавальної діяльності учнів та саморозвитку, активізує дослідницьку роботу в рамках особистісно-орієнтованого навчання [73, с. 179]. Роль учителя в цьому полягає, насамперед, у відповідному методичному забезпеченні з метою досягнення поставлених навчальних цілей, що водночас дозволяє актуалізувати матеріали нашого дослідження.

Вивчення подій війни на уроках історії дозволяє формувати відповідні предметні компетентності, що зумовлює необхідність у виробленні методичних прийомів згідно з новим підходом в освітній сфері. Отже, при вивченні подій Першої світової війни на Долинщині в учнів формуються наступні предметні історичні компетентності:

- 1) хронологічні (знання про ключові для Долинського регіону дати Першої світової війни, їхню послідовність та співвіднесення з іншими історичними подіями);

2) просторові (за допомогою карт учень вміє пояснювати події⁵⁵ світової війни на Долинщині, зокрема визначати причини та наслідки геополітичних факторів);

3) інформаційні (формування умінь, пов'язаних із навиками користування історичними інформаційними джерелами щодо подій війни на території Долинського повіту та достовірної інтерпретації їх змісту);

4) мовленнєві (вміння аргументувати й будувати логічно структуроване висловлення щодо подій світової війни на Долинщині, провідних історичних постатей цього періоду тощо);

5) логічні (уміння встановлювати наслідки Першої світової війни для Долинського краю, визначати провідних історичних осіб краю та їхню роль у війні);

6) аксіологічні (навики порівняння й оцінювання фактів світової війни на території Долинського повіту, виявлення протиріч у позиціях москвофілів на території краю, оцінювання різних позицій щодо оцінки наслідків війни та ін.) [70, с. 27].

Методика навчання історії в школі, зокрема подій Першої світової війни, ґрунтується насамперед на засвоєнні учнями фактів, особливість яких визначена тим, що вони не повторюються, не відтворюються та водночас не спостерігаються. Таким чином, необхідно опиратись на сформовані уявлення про той чи той історичний факт на основі асоціативних зв'язків та уявлення про сучасні події, суспільні явища тощо. Можемо стверджувати, що для вивчення подій Першої світової війни на території Долинщини може супроводжуватися певними труднощами, адже засвоєння значного обсягу навчальної інформації дещо перенавантажує увагу учнів, що водночас ускладнює розуміння процесу перебігу подій.

У такий спосіб постає необхідність формування методичних засад висвітлення воєнних подій в шкільному курсі історії. Дослідники М. Махотенко та І. Коляда, досліджуючи методичне підґрунтя вивчення воєнної історії, диференціюють різноманітність підходів, серед яких:

- комплексний (вивчення характеру війни, визначення поняття «війна»,

детермінація причин та передумов війни, розкриття значення війни на розвиток країн-учасниць тощо);

- конкретно-історичний, згідно з яким війна розкривається через конкретно окреслені воєнні події у взаємозв'язку з суспільними сферами життя (економіка, культура, політика та ін.) [67, с. 41].

Процес формування в учнів уявлень про історію конкретної війни починається в межах курсу історії України ще в 5 класі. Проте при актуалізації будь-якого з підходів в учнів повинно формуватися комплексне уявлення про історичну подію війни, що детермінована:

- 1) часово-просторовим обмеженням,
- 2) історичними постатями,
- 3) причинно-наслідковими зв'язками [73, с. 96].

Згідно з чинними навчальними програмами передбачено вивчення історичних подій Першої світової війни (у тому числі можливість вивчення подій конкретного регіонального значення, зокрема Долинщини) в межах курсів всесвітньої історії й історії України в 10 класі. Це має на меті привернення уваги учнів до теми та водночас реалізації міжпредметних зв'язків у процесі логічного та структурованого розкриття історичної події.

Формування в учнів уявлень про воєнну історію Першої світової війни, зокрема на території Долинщини, варто починати з визначення зв'язків з курсом всесвітньої історії на основі реалізації методу бесіди – «методичний прийом усної методики навчання, що забезпечує активізацію пізнавальної діяльності учнів при вивченні історії та створення умови для творчої співпраці учнів і вчителя, підвищення інтересу до навчального предмету і формує в них історичні знання і уміння аргументовано відстоювати свої погляди» [67, с. 43]. Доцільно за рекомендаціями методистів актуалізувати окремий її різновид – репродуктивну бесіду за такими питаннями (у межах актуалізації знань чи підбиття підсумків уроку):

1. Якою була суспільно-політична ситуація Європі на початку XX ст.? Що передувало початку Першої світової війни?
2. Яким було становище Долинщини перед початком війни?

3. Коли вона розпочалась? Із якою подією це пов'язують?
4. Які провідні події Першої світової війни пов'язані з Долинщиною?
5. Яким чином пов'язана лінія фронту з територією Долинщини? і т. д.

I. Коляда відзначає доцільність актуалізації розгорнутої характеристики (усна репрезентація, що відображає кількісні та якісні параметри подій того часу, характеристика провідних рис) при вивченні передумов війни та суспільно-політичних обставин у регіоні у цей період. Так учні мають змогу ознайомитись із деталями суспільно-економічного та культурного життя в Долині та навколишніх населених пунктах перед початком війни та під час збройного конфлікту [67, с. 42]

Альтернативним методом до вищеописаного можна вважати роботу з таблицею, що передбачає визначення причин, передумов, основних подій і територій, які були втягнуті в Першу світову війну. Так учні зможуть диференціювати роль Долинщини в ході війни, визначити хронологічні рамки воєнних подій на цій території тощо. У такий спосіб у таблиці буде сконцентровано основний навчальний матеріал, який вони зможуть актуалізувати при виконанні домашнього завдання, написанні рефератів, творчих завдань з історії, при підготовці до позакласного заходу, пов'язаного з подіями Першої світової війни на території Долинського краю.

Важливо роботу з таблицею у такому випадку супроводити візуалізацією, зокрема у вигляді карт, адже наочне сприйняття інформації сприяє кращому її засвоєнню [73, с. 91]. Також доцільно у вигляді наочного матеріалу актуалізувати ілюстрації з підручників, екскурсії (навіть віртуальні), додаткові історичні джерела, що сприятиме реалізації компетентнісного підходу, при якому учень залучає теоретичні знання для пошуку необхідної інформації з умінням об'єктивно її оцінювати та диференціювати головне й другорядне.

Варто виокремити роботу з історичними джерелами, яка потребує відповідного методичного супроводу учителя, адже, на думку методистів П. Мороза та І. Мороз, «недостатньо уваги приділено аналізу стану використання історичних джерел різних типів у навчанні історії» [68, с. 143]. Крім цього, вони наголошують на необхідності встановлення критеріїв оцінювання рівня умінь

учнів у роботі з історичними джерелами, які сприяють кращому засвоєнню навчальної інформації, допомагають «оживити історію та відчутти дух епохи» [68, с. 144]. Робота з історичними джерелами актуальна як у шкільному курсі з історії, так і в позашкільній роботі учнів, адже сприяє формуванню інформаційної предметної компетентності.

Серед прийомів поширеними є: аналіз вчителем/учнями історичного джерела з акцентуванням на окремі частини, коментоване читання, бесіда за історичним джерелом, порівняння історичних джерел, оцінка достовірності, творче осмислення історичного джерела [69, с. 212–213]. Для використання матеріалів нашого дослідження при вивченні Долинщини в період Першої світової війни можна, наприклад, залучити спогади Ольги Дучимінської (голови осередку Червоного Хреста), яка сприяла допомозі українським січовим стрільцям: «Збірним воєнним пунктом було місто Стрий. Звідси їхали транспортом на фронт. Товарний вагон був заповнений дарунками більше, як на половину. Пам'ятаю, з 1915 р. йшли страшні криваві бої... підривали поїзди... падали мости... горіла земля. Ми їхали на фронт, ризикували своїм життям. Їхати було треба... Невже ж, коли одні кладуть голови, другим сидіти за теплою пічкою? Ні, ми хотіли самі побачити борців за волю, сказати їм добре слово, підбадьорити... Хай знають, що ми з ними! Своїм ми везли фронтові дарунки: бадьорі вістки та віру в майбутнє ...» [4, с. 5].

Учитель окремо має надати відомості про авторку слів, а тоді перейти до опрацювання історичного джерела, зокрема за допомогою методу бесіди. У такий спосіб поглиблюються знання учнів з історії рідного краю, розвиваються навички аналізу історичного матеріалу й виокремлення значущих подій в конкретних історичних умовах, аналітичне мислення поряд з національно-патріотичним вихованням.

Робота з історичними джерелами може бути актуалізована також за допомогою кейс-методу – «техніка навчання, що використовує реальні економічні, соціальні та бізнес ситуації» [66, с. 108]. Учні повинні на основі опрацювання історичних джерел проаналізувати ситуацію, стан проблеми та за можливості запропонувати варіанти вирішення чи обрати кращий із можливих

тощо. Важливо, що реалізація методу відбувається на основі реальних фактичних матеріалів чи ситуацій. При вивченні теми «Долинщина в роки Першої світової війни» цей метод доцільно актуалізувати у послідовності виконання завдань:

I. Ознайомлення з кейс-матеріалами, взятими з нашого дослідження

1. «Перед початком Першої світової війни усі сфери життя в Долині та старостві, порівняно з кінцем XIX ст., разюче покращилася. Період 1900–1914 рр. у національному, політичному та сільськогосподарському житті Долинського повіту видався переломним та досить позитивним. Це був період інтенсивної роботи, збільшення національних сил у всіх сферах громадського життя».

2. «У 1913 р. в Долині була збудована та відкрита перша електростанція. Спілки, що займалися господарсько-торгівельними справами, організовували збут сільськогосподарської продукції, а також займалися доставкою, за доступними цінами, товарів які були затребувані в містах та селах. Саме завдяки таким діям в повіті вдалося зменшити важку експлуатацію населення. Активізовувалась торгівля у дні щотижневих міських торгів. Українці підтримували свої торговельні та економічні установи і сприяли продажу власних товарів».

3. «Зростала в Галичині і кількість шкіл, порівняно з 1905 р., коли діяли 4649 народних шкіл, у 1910 р. їх кількість істотно зросла – 5447 (2457 українською мовою) навчальних закладів. Загалом переважали однокласні та двокласні школи, менше було чотирикласних, а п'ятикласних чи шестикласних, українських шкіл в Галичині взагалі не було»; «У 1911 р. в Долині було відкрито приватну українську гімназію імені Маркіяна Шашкевича, яка досить успішно розвивалася. У 1912 р. в Долинському повіті функціонували 50 народних шкіл, з яких українських – 45, польських – 5. Діяли також і приватні школи, їх налічувалось ШІСТЬ, з яких одна українська, три польські та дві німецькі».

4. «Функціонування духовенства УГКЦ, товариства «Просвіта», Українського педагогічного товариства в Долинському повіті характеризувалося стараннями в культурно-просвітницькій та духовній сферах та його захистом від сторонніх впливів.

5. «Під час війни вся промисловість Галичини цілком завмерла, а частина

підприємств, розташованих у місцевостях де проходили бої ⁶⁰ піддавались руйнуванню і вимушена була зупинити виробництво»; «Усередині заводу все його машинне відділення понищене і всі приміщення завалені нечистотами і гноєм від російського війська і їх коней. Про це склали акт».

6. «У листопаді 1914 р. російський уряд видав наказ, щоб усі вчителі, професори, урядники та інші, які проживають у Східній Галичині, якнайскоріше вивчили російську мову. В окупованій частині Галичини російська влада мала намір впровадити російську мову як урядову і викладову».

7. «Важким було життя людей краю у перші повоєнні роки, у багатьох населених пунктах Долинщини під час воєнних операцій знищено житлові та господарські споруди, мости, тартаки, підприємства».

8. «Значна частина сільськогосподарських земель була занедбана. Через недогляд більша частина ріллі втратила свою родючість, зменшилася врожайність. Поголів'я худоби скоротилося втричі. Лісовому господарству завдано великих збитків через суцільне вирубування лісу». II. Опрацювання завдань:

1. З яких фактів, поданих у матеріалах, можна встановити, що Долинщина перед Першою світовою війною перебувала в піднесенні соціально-економічного розвитку?

2. Чи можемо стверджувати, що російська армія застосовувала тактику «випаленої землі» у період Першої світової війни на території Долинщини зокрема? Чому?

3. Укласти порівняльну таблицю: «Перша світова війна на Долинщині: до та після» за сферами суспільного життя. На основі таблиці проаналізувати, які сфери постраждали найбільше. Запропонувати можливі варіанти покращення ситуації. (Додаток Р)

Крім вищеописаних методів, можна використати порівняння – «методичний прийом, що базується на висвітленні спільних і відмінних рис» [67, с. 43]. При вивченні історії Долинщини в період Першої світової війни доцільно порівняти становище краю перед та під час війни, її соціально- економічний стан, демографічну ситуацію, стан промисловості та ін. Учитель також може запропонувати учням укласти таблицю, схему, тези розповіді (або план),

запитання до теми для поглибленого її осмислення, посилення сприйняття навчальної інформації.

Важливою буде й індивідуальна робота учнів, спрямована на підготовку рефератів чи повідомлень за окремими темами (наприклад, «Суспільно-економічне становище Долинщини перед початком Першої світової війни», «Період окупації Долини та її становище», «Вплив російського окупаційного режиму на соціально-економічне становище Долинщини» тощо). Крім рефератів, що передбачають науковий підхід в осмисленні подій Першої світової війни на території Долинського повіту, можемо актуалізувати й інші форми роботи, які розвивають креативне мислення учнів, оскільки потребує практичної реалізації теоретичних знань. Так, учитель може запропонувати написати:

- історичне есе (приміром, на тему «Уроки Першої світової війни для Долинщини»),
- уявну мандрівку (наприклад, «Моя Долинщина в часи Першої світової війни»),
- уявний репортаж/інтерв'ю («Репортаж із місця подій Першої світової війни на Долинщині», «Інтерв'ю очевидця Першої світової війни на Долинщині») тощо.

У позашкільній освіті з вивчення історії використання матеріалів дослідження може бути реалізоване через метод проектів – «цілеспрямований, чітко контрольований системний метод організації навчального процесу, за допомогою якого учні набувають історичних знань, умінь, ставлень та практичного досвіду (компетентностей) у процесі планування й виконання навчальних проектів, орієнтованих на створення і презентацію учнем специфічного для цього предмета продукту» [75, с. 8-9]. Він може бути репрезентований у формі тексту, художнього зображення, вистави, відеофільму, мультимедійної презентації, макета тощо. Цей метод при вивченні історії Долинщини в Першій світовій війні можна застосовувати під час виховних годин, присвячених вшануванню пам'яті загиблих, річниці завершення війни тощо.

Учитель при цьому повинен забезпечити відповідні методичні умови

реалізації: участь у підготовці проєктів учнями, консультування учнів, вибір⁶² актуальної теми, доцільний розподіл ролі учасників у підготовці проєкту, актуалізація дослідницьких методів, залучення різнотипних джерел історичної інформації та ін. [64, с. 120]. Важливо, що цей метод доцільний для старшокласників та актуальний у межах чинної навчальної програми з історії.

Відповідно темами для створення проєктів, що дозволяють залучити матеріали нашого дослідження, можуть бути наступні:

- 1) «Воєнні дії Першої світової війни на Долинщині».
- 2) «Історичні постаті Долинщини під час Першої світової війни»
- 3) «Перша світова війна в Долинському повіті очима очевидців».
- 4) «Перша світова війна – трагічна сторінка в історії Долинщини».
- 5) «Долина та Перша світова війна».
- 6) «Перша світова війна на території Долинщини: до та після» тощо.

Матеріали нашого дослідження можна актуалізувати в системі позашкільної освіти, зокрема на виховному заході, присвяченому подіям Першої світової війни на Долинщині за темами: «Долинщина у війні», «Воєнні спогади жителів Долинщини», «Життя у війні: Перша світова на території Долинщини», «Мій рідний край у роки Першої світової війни» тощо. (Додаток С)

Крім цього, вчитель у позашкільному закладі освіти в межах гуртка з історії, зокрема при вивченні історії рідного краю та довкілля, на якому доцільно буде опрацювати тему «Долинщина в роки Першої світової війни», може використати матеріали дослідження для підготовки учнями рефератів, повідомлень, презентацій, проєктів та ін. Він може бути організований на основі музею чи ЗЗСО. Це слугує вагомим чинником формування в учнів національної свідомості.

Важливою формою проведення уроків і занять у позашкільній освіті вважаємо також організацію навчальної екскурсії, яка виступає «формою організації вільного часу дітей та дорослих і містить поверхневе ознайомлення з різноманітними пам'ятками культури» [65, с. 116]. Для опрацювання теми «Долинщина в роки Першої світової війни» доцільно з учнями відвідати

63
Долинський краєзнавчий музей Тетяни і Омеляна Антоновичів «Бойківщина», в якій окрема експозиція присвячена історії Долинського краю; Торунський перевал у с. Вишків. Доцільно перед початком такого заняття-екскурсії прочитати учням історичне джерело (максимально – два, щоб утримати увагу), що може лягти в основу бесіди [65, с. 117]. Методично організація такого заняття потребує ретельної підготовки, адже заснована на використанні музейних експозицій і є водночас провідним засобом для опрацювання теми. М. Махотенко рекомендує при виборі методів та методичних прийомів у процесі вивчення воєнних дій надавати перевагу тим, які привертають увагу учнів класу та водночас сприяють активізації мислення. У такий спосіб він вважає, що міркуванням, доведенням, порівнянням, постановкою проблемних запитань та евристичною бесідою можна реалізовувати компетентісний підхід у навчання історії в школі [67, с. 41].

Таким чином, використання матеріалів нашого дослідження в системі шкільної та позашкільної освіти при вивчення теми «Долинщина в роки Першої світової війни» повинно супроводжуватися відповідними методами, які сприятимуть її опрацюванню. Компетентісний підхід, що передбачає розвиток і формування відповідних предметних компетентностей, лежить в основі вибору учителем ефективних методів та прийомів для отримання високих результатів навчально-пізнавальної діяльності учнів.

Вивчення воєнних подій може бути реалізоване за посередництвом комплексного чи конкретно-історичного підходів, які формують уявлення учнів про воєнні події, зокрема на території Долинщини в роки Першої світової війни. Окреслене нами методичне підґрунтя (метод бесіди, розгорнутої характеристики, робота з таблицями, з історичними джерелами, метод порівняння, індивідуальна робота учнів, метод проектів, заняття- екскурсія тощо) дає змогу використати матеріали нашого дослідження в системі шкільної та позашкільної освіти.

ВИСНОВКИ

Системне дослідження подій Першої світової війни на території Долинського повіту дає змогу зробити наступні висновки:

1. Кінець XIX – початок XX ст. в історії Долинщини позначений покращенням національно-політичного, духовного, культурно-освітнього і соціально-економічного напрямків життя суспільства, з піднесенням національно-визвольної боротьби, кристалізацією ідеї національно-державної незалежності й соборності українців. Як наслідок, відбувся стрімкий розвиток приватного шкільництва, торгівлі, активізація діяльності долинської філії товариства «Просвіта», відкриття першої електростанції (1913 р.) тощо. На Долинщині з кінця XIX ст. успішно функціонували поштовий зв'язок, залізнична станція, каса ощадності, розвивався кооперативний рух тощо. Особливою активізацією був позначений національно-культурний («Просвіта», Українське педагогічне товариство та ін.), господарський (кооперативні осередки) і молодіжно-спортивний («Січ», «Сокіл», «Пласт») рухи в сільській місцевості, коли мережа українських організацій сягала ледь не кожного села, формуючи, по суті, «державу в державі».

Водночас прагнення галицьких українців до національно-державної самостійності України наштовхнулося на сильний опір з боку польських великодержавних політиків та, особливо, російського уряду, що здійснював жорсткі антиукраїнські заходи на Наддніпрянщині й намагався усіма доступними способами поширювати москвофільські ідеї на території Галичини, до складу якої входила Долинщина. Москвофільство на початку XX ст. поступово занепадало, але ще мало певні впливи в галицько- українському суспільстві.

2. Вибух Першої світової війни у 1914 р. призупинив активний розвиток Долинського краю. Доляни підтримали власті в боротьбі з імперською Росією, відбулася нова хвиля піднесення українського національного руху. Зокрема, місцеві жителі взяли активну участь в організації легіону УСС, формували добровольчі загони і товариства з допомоги військовим, активно долучалися до мобілізації, намагаючись відстоювати в майбутньому Українську державу.

Однак брак сил, відсутність воєнного досвіду та ін., а особливо⁶⁵ зовнішньополітичний чинник – зосередженість основних військ австро-німецького блоку на західному фронті, не дозволили утримати лінію фронту, 8 вересня 1914 р. Долину захопили російські війська, які вчиняли масові репресії на захоплених територіях.

3. Російський окупаційний режим на території Долинщини під час Першої світової війни, що діяв протягом вересня 1914 р. – травня 1915 р., був позначений українофобською політикою, масовими грабежами мирного населення, вбивствами, знущаннями, репресіями проти євреїв тощо. На цей період припадає воєнний голод, а частина населення була змушена евакуюватися в Європу або була насильно вивезена в Росію. Це призвело до занепаду соціально-економічного життя Долинщини та зубожіння населення, були зруйновані села та міста.

Окупаційні війська встановлювали російське адміністративне керівництво, вводили власну грошову одиницю на захоплених територіях, зокрема на Долинщині, проводили політику зросійщення насильницькими методами, захоплювали майно і власність місцевих жителів на користь режиму або знищували його, закривали церкви. Було закрито українські національні організації, встановлена заборона на діяльність навчальних закладів, просвітянських товариств з повною конфіскацією їхнього майна, а натомість засновували проросійські товариства.

4. Рішучий контрнаступ австрійських військ, розпочатий з території Карпат у лютому–квітні 1915 р., спричинив різку зміну ситуації на фронті та появу австрійської армії на території Долинщини. Бій за м. Долину, що почався 14 травня 1915 р., став ще одним успішним свідченням контрнаступальних дій, із залученням авіації, які тривали до кінця місяця. Відступ російських військових відбувся в ніч з 3 на 4 червня 1915 р., в якому свою роль зіграли формування УСС. Боротьба за м. Болахів 25–30 травня 1915 р. принесла значні втрати для російських військ та водночас масштабні руйнування. Наступні спроби прориву фронту російськими військами (10 серпня 1916 р., 12 липня 1917 р.) не були загрозливими.

66

5. Наслідки ведення воєнних дій Першої світової війни на Долинщині були руйнівними, адже населення страждало від репресій російського окупаційного режиму, мета якого полягала у знищенні представників чинної влади, нанесенні якнайбільшої матеріальної шкоди, вбивстві місцевого населення. Крім цього, неминучими стали хвороби, голод та зубожіння. Відбувся занепад усіх провідних сфер суспільно-економічного, культурного життя населення, сільського господарства. Зокрема, зазнав втрат Долинський солеварний завод, були знищені освітні заклади, церкви, культурно-освітні центри.

6. Методика використання матеріалів дослідження ґрунтується, насамперед, на врахуванні закономірностей вивчення воєнних подій в системі шкільної та позашкільної освіти, що дозволяє формувати в учнів провідні предметні компетентності (хронологічні, просторові, інформаційні, мовленнєві тощо). Реалізація комплексного чи конкретно-історичного підходів у вивченні подій Першої світової війни на Долинщині передбачає засвоєння учнями фактичного матеріалу, формування комплексного уявлення про події того часу. Використовуючи методичні прийоми (бесіду, розгорнуту характеристику, роботу з таблицею, історичними джерелами, порівняння, індивідуальну роботу учнів, метод проектів, заняття-екскурсію та ін.), вчитель має вибирати їх, враховуючи їхню ефективність та роль в активізації мислення учнів, а також зацікавленість в навчально-пізнавальній діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Збірники документів і матеріалів

1. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали / упоряд. Т. Гунчак і Р. Сольчаник. [Мюнхен]: Сучасність, 1983. Т. 1. 510 с.

II. Мемуари і спогади

2. Долина: Три погляди з минулих літ. Ф. П'єстрак, Я. Костовецька, Ф. Стемлер. Київ: Український пріоритет, 2018. 144 с.
3. Думін О. Історія Легіону Українських січових стрільців 1914–1918. Львів: Червона калина, 1936. 376 с.
4. Дучимінська О. Великодні спомини: уривки. *Галичина*. 1999. 10 квітня. С. 7.

III. Періодика досліджуваного періоду

5. Австрійська армія випирає москалів з Галичини. *Свобода*. 1914. 19 грудня. С.1. URL: <http://www.svoboda-news.com/arxiv/pdf/1914/Svoboda-1914-90.pdf>
6. Австрійці в Галичині відбили всі напади москалів. *Свобода*. 1916. 10 червня. С.1. URL: <http://www.svoboda-news.com/arxiv/pdf/1916/Svoboda-1916-070.pdf>.
7. Австрійці здержують дальший наступ москалів. *Свобода*. 1916. 13 червня. С.1. URL: <http://www.svoboda-news.com/arxiv/pdf/1916/Svoboda-1916-071.pdf>.
8. Австрійці і німці ладяться до рішальної з розправи з москалями в Галичині. *Свобода*. 1915. 22 квітня. С.1. URL: <http://www.svoboda-news.com/arxiv/pdf/1915/Svoboda-1915-046.pdf>.
9. Австрійці переломили російську лінію між Дрогобичем і Стриєм. *Свобода*. 1915. 26 травня. С.1. URL: <http://www.svoboda-news.com/arxiv/pdf/1915/Svoboda-1915-062.pdf>.
10. Битва в Галичині. *Свобода*. 1917. 26 липня. С.1. URL:

<http://www.svoboda-news.com/arxiv/pdf/1917/Svoboda-1917-087.pdf>.

11. Велика перемога армії Генерала Макензена. *Свобода*. 1915 р. 17 червня.
С.1. URL: <http://www.Svoboda-news.com/arxiv/pdf/1915/Svoboda-1915-070.pdf>.
12. Велика перемога союзних військ коло Стрия. *Свобода*. 1915. 3 червня.
С.1. URL: <http://www.svoboda-news.com/arxiv/pdf/1915/Svoboda-1915-064.pdf>.
13. Великий брак озброєння і амуніції в російській армії. *Свобода*. 1915. 23 травня. С.1. URL: <http://www.svoboda-news.com/arxiv/pdf/1915/Svoboda-1915-60.pdf>.
14. Великі втрати москалів в Галичині. *Свобода*. 1916. 1 січня. С. 1. URL: <http://www.svoboda-news.com/arxiv/pdf/1916/Svoboda-1916-001.pdf>
15. Війна з Росією в Галичині. *Свобода*. 1914. 14 листопада. С.1. URL: <http://www.svoboda-news.com/arxiv/pdf/1914/Svoboda-1914-75.pdf>
16. Воєнні вісті. *Свобода*. 1917. 21 червня. С.2. URL: <http://www.svoboda-news.com/arxiv/pdf/1917/Svoboda-1917-072.pdf>.
17. Загальне положення на теренах війни з Росією. *Свобода*. 1915. 22 травня. С.1. URL: <http://www.svoboda-news.com/arxiv/pdf/1915/Svoboda-1915-059.pdf>.
18. Загальний відворот російських військ. *Свобода*. 1917. 28 липня. С.1. URL: <http://www.svoboda-news.com/arxiv/pdf/1917/Svoboda-1917-088.pdf>.
19. Загальний наступ москалів на Волині, в Галичині і на Буковині. *Свобода*. 1916. 8 червня. С.1. URL: <http://www.svoboda-news.com/arxiv/pdf/1916/Svoboda-1916-069.pdf>.
20. Звернення Головної української ради. *Діло*. Серпень 1914. С.1.
21. Криваві бої перед здобуттям міста Стрия. 1915. 5 червня. *Свобода*.
С.1. URL: <http://www.svoboda-news.com/arxiv/pdf/1915/Svoboda-1915-065.pdf>.
22. Москалі тікають на цілій лінії. *Свобода*. 1915. 20 червня. С.1. URL: <http://www.svoboda-news.com/arxiv/pdf/1915/Svoboda-1915-075.pdf>.
23. Пекельні ночі. *Діло*. 1917. 18 липня. С.1.
24. Прикрі вісті з Галичини. *Свобода*. 1914. 26 листопада. С.1. URL: <http://www.svoboda-news.com/arxiv/pdf/1914/Svoboda-1914-80.pdf>.

25. Росіяни на околицях Калуша. *Діло*. 1917. 14 липня. С. 3.
26. Союзні війська всього в 15 кілометрах від Галича і Станиславова. *Свобода*. 1915. 10 червня. С. 1. URL: <http://www.svoboda-news.com/arxiv/pdf/1915/Svoboda-1915-067.pdf>.

IV. Монографії, брошури, статті

27. Батор Є. Галицька війна. Варшава: Егіс Ліброн, 2008. 505 с.
28. Великочий В. Велика Східноєвропейська революція. Перша світова війна і Галичина. Івано-Франківськ, 2014. 180 с.
29. Глюз М. Тростянець: ілюстрований історичний нарис. Брошнів-Осада: Таля, 2016. 248 с.
30. З історії Долини: збірник історико-краєзнавчих статей. Вип. 1. Долина, 2009. 244 с.
31. З історії Долини: збірник історико-краєзнавчих статей. Вип. 3. Долина, 2011. 260 с.
32. З історії Долини: збірник історико-краєзнавчих статей. Вип. 5. Долина, 2012. – 274 с.
33. З історії Долини: збірник історико-краєзнавчих статей. Вип. 7. Долина – Брошнів: Таля, 2017. 152 с.
34. Історія Долини (від найдавніших часів до наших днів). Долина : Долин. міська рада, Долин. краєзн. музей «Бойківщина» Тетяни і Омеляна Антоновичів, 2015. 400 с.
35. Історія міст і сіл Української УРСР. Івано-Франківська область. Київ: АН УРСР, 1971. 639 с.
36. Історія Української РСР. Т. 4. Україна в період імперіалізму (1900–1917) АН УРСР, Інститут історії України. Київ : Наукова думка. 1978. 532 с.
37. Клапчук В. Руйнівний вплив Першої світової війни на соціально-економічний стан Центрального Передкарпаття. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2009. Вип. 18. С. 131-139
38. Компанієць І. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку ХХ ст. (1900–1919 роки). Київ: АН УРСР,

1960. 372 с.

39. Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. Історія українського війська (від 20-х років до XX ст.). Львів: Світ, 1992. 702 с.

40. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). Івано-Франківськ, 1993. 200 с.

41. Кураєв О. Українське питання у пресі центральних держав від початку Першої війни до «літнього наступу» 1915 року. *Український археографічний щорічник*. Вип. 10–11. Київ, 2006. С. ??–??.

42. Лазарович М. Культурно-просвітницька діяльність Українських Січових Стрільців у роки Першої світової війни. Тернопіль, 2003. 112 с.

43. Левинський В. Відокремлення Галичини. Монреаль: Новий світ, 1917. 26 с.

44. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. Львів, 1928. Ч. 1–2. 495 с.

45. Литвин М. Р., Науменко К. Українські Січові Стрільці: До 500-річчя козацької слави. Київ: Знання України, 1992. 48 с.

46. Литвин М., Науменко К. Історія галицького стрілецтва. Львів: Каменяр, 1991. 198 с.

47. Матіїв І. Роки лихоліття й надій. Долина – Брошнів: Таля, 2018. 328 с.

48. Паньків М. Ой війна, війна, світова війна (Прикарпаття у роки Першої світової війни 1914–1918). Івано-Франківськ, 2018. 148 с.

49. Петрів Р. Східна Галичина у складі Австрійської імперії (історико-правовий аспект). Івано-Франківськ, 2009. 255 с.

50. Прикарпаття в роки Першої світової війни (1914–1918). Тези доп. та повід. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (Івано-Франківськ, 24 грудня 2014 р.) / Упор. В. Рега, М. Паньків. Івано-Франківськ: Б-ка наук. записок, 2015. 95 с.

51. Рєєнт О. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.). Київ: НАН України, Інститут історії України, 2003. 338 с.

52. Рєєнт О., Янишин Б. Україна в період Першої світової війни:

Історіографічний аналіз. *Український історичний журнал*. 2014. № 3. С. 4–38.

53. Розлуцький Л. Записки до літопису Українського січового стрілецтва. Львів, 2004. 40 с.

54. Соляр І., Вітенко М. Повсякденне життя міст Галичини під час Першої світової війни. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2015. Вип. 26. С. 219–228.

55. Тимків І. Калушина в роки Першої світової війни. *Західний вісник*. № 6. 2015. Листопад. С. 9

56. Томашівський С. Галичина: політично-історичний нарис з приводу Світової війни. Б.м., накладом вид. 1915. 30 с.

57. Цегельський Л. З чого виникла війна та що вона нам може принести. Відень: накладом «Союзу визволення України, 1915. 14 с.

58. Щеглюк М. Село Тяпче: Історико-етнографічне дослідження. *Український інститут Євросоціум*. Львів, 2016. 328 с.

V. Енциклопедичні та довідкові видання

59. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія : До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. Т. 1: А–Ж. Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2018. 688 с.

60. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія : До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. Т. 2: О. Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2019. 832 с.

61. Західно-Українська Народна Республіка 1918-1923. Енциклопедія: До 100- річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. Т. 3: П-С. Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2020. 576 с. Західно-Українська Народна Республіка 1918-1923. Енциклопедія: До 100- річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. Т. 4: Т-Я. Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2021. 576 с.

62. Новітня історія України. Галичина. Довідкове-біографічне видання. Т. 1. Київ, 2004. 254 с.

VI. Навчально-методична література, підручники і посібники

63. Грінченко В. Використання методу проектів із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій у шкільному курсі історії. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Історичні науки*. Кіровоград, 2015. Вип. 22. С. 118–124.

64. Дзекунов А. М. Навчальна екскурсія в системі шкільної та позашкільної освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2014. №8 (42). С. 114–125.

65. Іванов С., Мостенська Т., Федулова І., Рибачук-Ярова Т. Використання кейс-методів у навчальному процесі. *Наукові праці НУХТ*. 2012. №43. С. 107–112.

66. Махотенко М., Коляда І. Формування уявлень про воєнну історію: методичні засади вивчення питань війни 1812–1814 рр. в сучасному шкільному курсі історії. *Історія в школі*. 2012. Листопад – грудень. С. 41–44.

67. Мороз П., Мороз І. Аналіз стану використання історичних джерел у навчанні історії в старшій школі. *Український педагогічний журнал*. 2019. №4. С. 142–153.

68. Пометун О. І., Фрейман Г. О. Методика навчання історії в школі. К. : Генеза, 2006. 328 с.

69. Пометун О., Гупан Н., Власов В. С. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі : методичний посібник. Київ : ТОВ «Конві Прінт, 2018. 208 с.

70. Старєва А. М. Методика навчання історії: особистісно орієнтований підхід. Миколаїв: «Іліон», 2007. 332 с.

71. Старєва А. Методика навчання історії: особистісно орієнтований підхід. Миколаїв: «Іліон», 2007. 332 с.

72. Яковенко Г. Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с

VII. Автореферати дисертацій

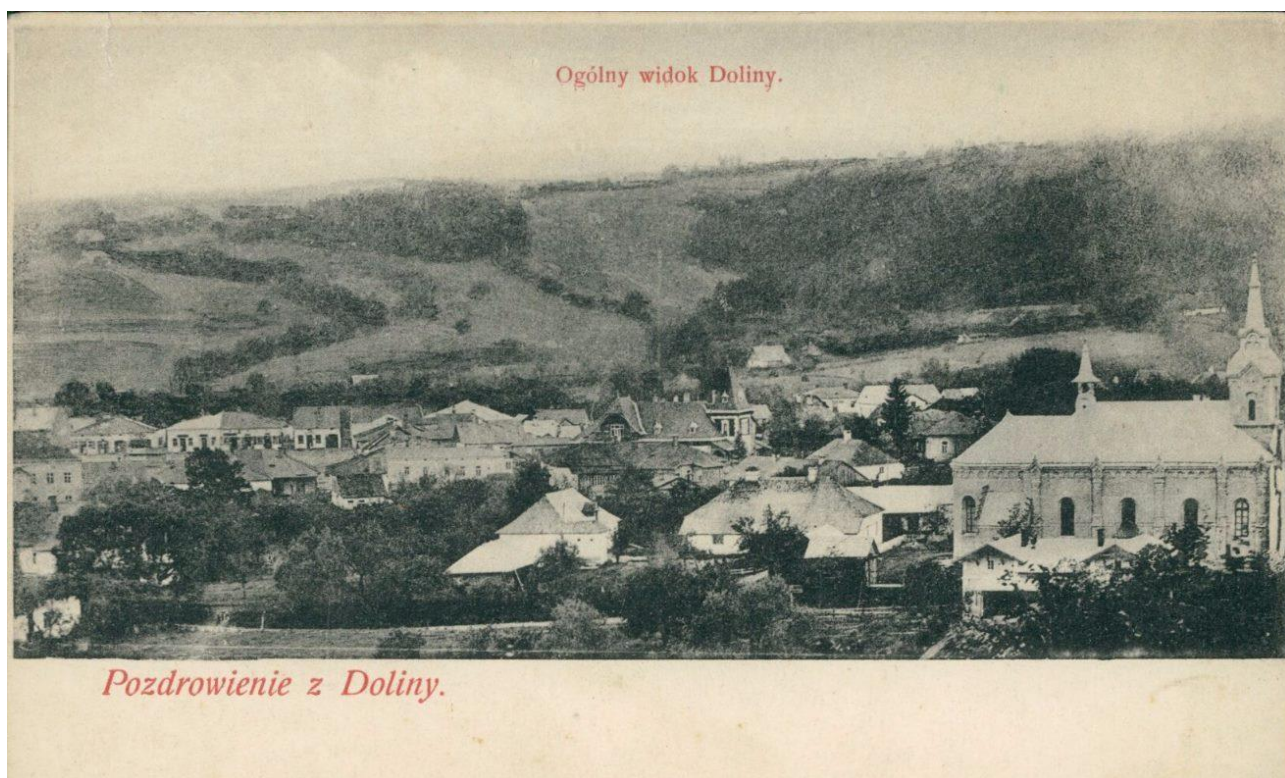
73. Баран І. В. Воєнні дії та руйнування на території Східної Галичини

(серпень 1914 – червень 1915 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 20.02.22 «Військова історія». Львів, 2010. 20 с.

74. Берест І. Р. Соціальне становище населення східної Галичини і західної Волині в роки першої світової війни: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Львів, 2009. 20 с.

75. Мирошниченко В. Методика застосування проектної технології у процесі навчання історії в 10-му класу. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.02. «Теорія та методика навчання (історія та суспільствознавчі дисципліни)». Київ, 2010. 20 с.

ДОДАТКИ
Додаток А.
Привітальна листівка з Долини. Початок XX ст.

Джерело: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1136807199699543&set=a.1136806883032908>

Додаток Б.
Народна школа в Долині. Початок XX ст.

Джерело: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1136807076366222&set=a.1136806883032908>

Додаток В.
Долинське староство. Початок XX ст.

Джерело: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1136807239699539&set=a.1136806883032908>

Додаток Г.

Омелян Левицький - український політичний і військовий діяч, сотник
Гуцульської сотні УСС

Джерело: <https://www.facebook.com/stegerzmag/photos/a.202640609761433/1384207741604708/?type=3>

Додаток І.
Австрійські позиції у Вишкові. 1914 р.

Джерело: Фотоархів Австрійської національної бібліотеки.

<https://www.onb.ac.at/>

Додаток Д.
Страчені Роман Березовський, Лев Кобилянський та Пантелеймон Жаб'як.
Терезін. 1914 р.

Джерело: <http://www.zaistinu.ru/old/ukraine/church/terezin.shtm>

Додаток Е.
Австрійський польовий табір в Перегінську. 1914 р.

Джерело: Фотоархів Австрійської національної бібліотеки.

<https://www.onb.ac.at/>

Додаток Є.
Російські військові біля галицьких хат. 1914 р.

Джерело: Матіїв І. Роки лихоліття й надій

Додаток Ж.**Російські військові з полоненими місцевими жителями. 1914 р.**

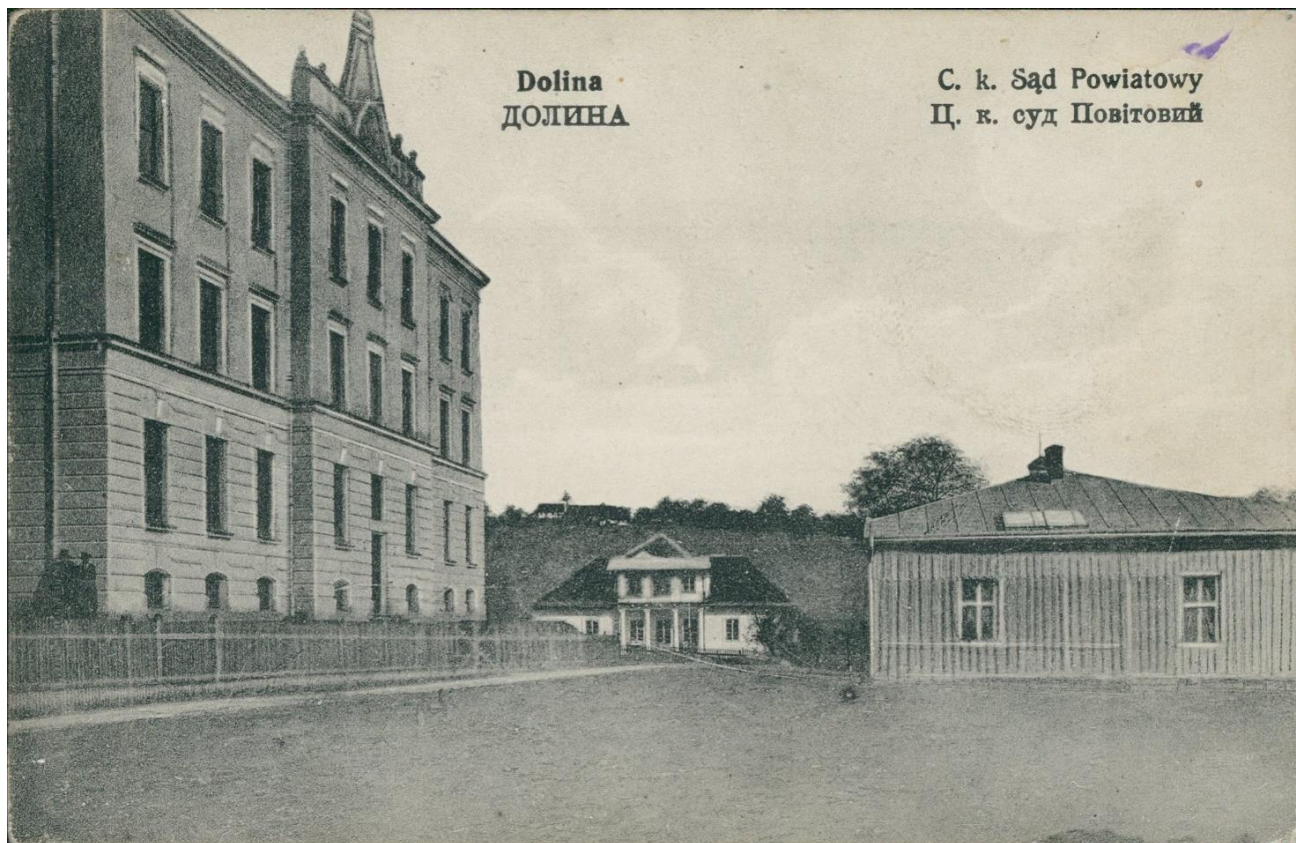
Джерело: Матіїв І. Роки лихоліття й надій

Додаток 3.
Долинська саліна. Початок XX ст.

Джерело: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1136806959699567&set=a.1136806883032908>

Додаток II.
Долинський повітовий суд. Початок XX ст.

Джерело: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1136807026366227&set=a.1136806883032908>

Додаток І.
Стрілецькі позиції у Вишкові. 1915 р.

Джерело: Фотоархів Австрійської національної бібліотеки.

<https://www.onb.ac.at/>

Додаток І.
Російські стрілецькі позиції у Долині (Брочків). 1915 р.

Джерело: Фотоархів Австрійської національної бібліотеки.

<https://www.onb.ac.at/>

Додаток Й.
Австрійські позиції поблизу Долини. 1915 р.

Джерело: Фотоархів Австрійської національної бібліотеки.

<https://www.onb.ac.at/>

Додаток К.
Поле битви біля Болехова. 1915 р.

Джерело: Фотоархів Австрійської національної бібліотеки.

<https://www.onb.ac.at/>

Додаток Л.
Трупи російських солдат під с. Тяпче. 1915 р.

Джерело: Матіїв І. Роки лихоліття й надій

Додаток М.
Бронепоезд на околицях Болехова. 1915 р.

Джерело: Фотоархів Австрійської національної бібліотеки.

<https://www.onb.ac.at/>

Додаток Н.
Мінометний кратер поблизу Болехова. 1915 р.

Джерело: Фотоархів Австрійської національної бібліотеки.

<https://www.onb.ac.at/>

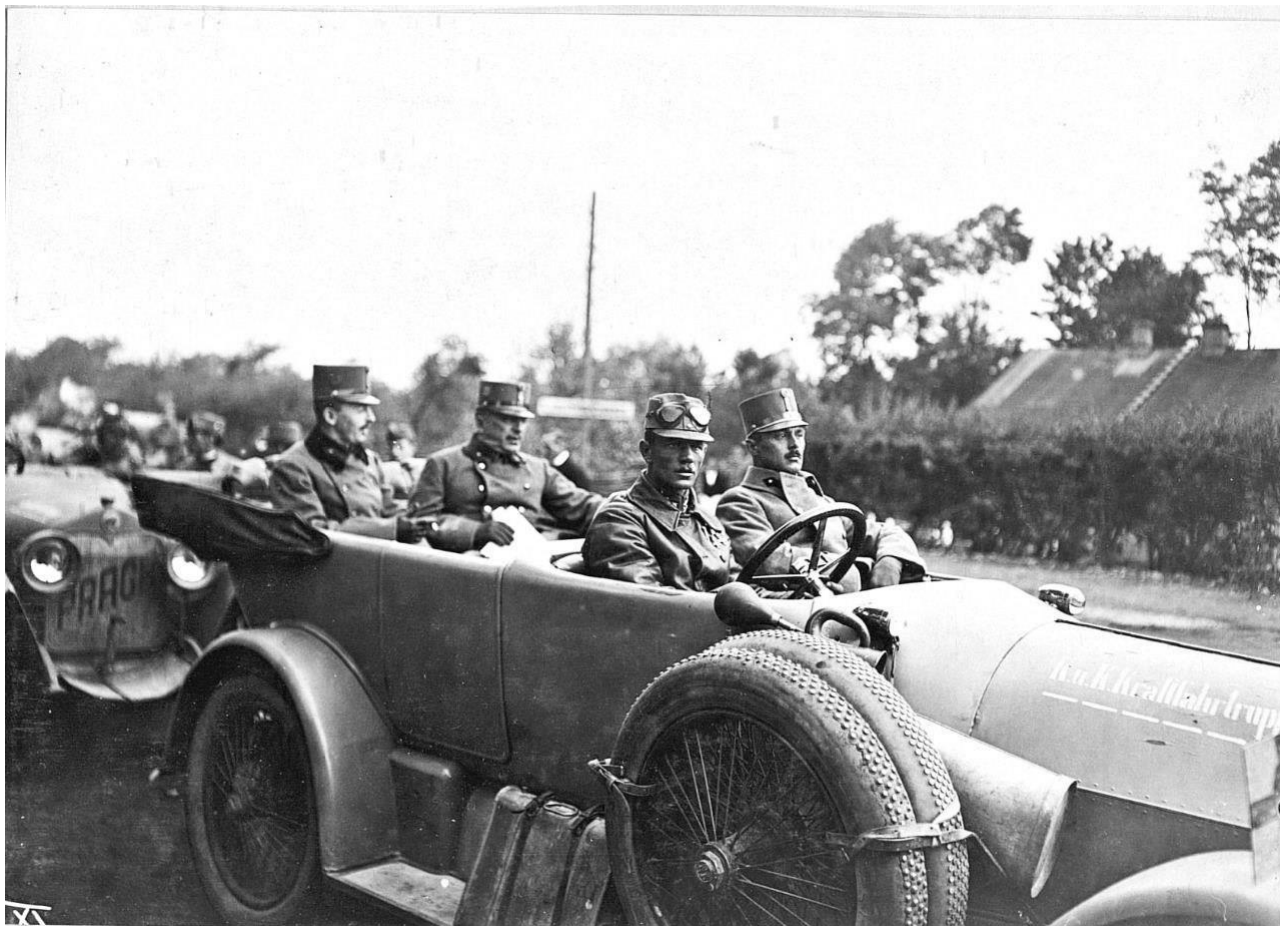
Додаток О.
Продірявлена каплиця в Болехові. 1915 р.

Джерело: Фотоархів Австрійської національної бібліотеки.

<https://www.onb.ac.at/>

Додаток П.
Цісар Карл I під час відвідування фронту в Калуші. 1917 р.

Джерело: Фотоархів Австрійської національної бібліотеки.

<https://www.onb.ac.at/>

Додаток Р.**Порівняльна таблиця на тему «Перша світова на Долинщині»**

Сфера	До початку війни	Після Першої світової війни
Соціально-економічна		
Промислова		
Духовна		
Культурно-просвітницька		

Джерело: власна розробка автора

Додаток С.
План-конспект виховного заходу
Виховний захід у 10 класі

Моя рідна Долиниця в роки Першої світової війни: пам'ятаємо, не забудемо!

Мета:

Навчальна:

- охарактеризувати суспільно-економічне життя краю (на основі цитат сучасників війни) */інформаційна;*
- формувати в учнів знання про характер Першої світової війни на території Долищини (на основі інформації про перебіг війни в регіоні) */інформаційна;*
- засвоїти основні зв'язки між тогочасних громадських організацій з війною (на основі організації «Допомога стрільцям») */інформаційна;*
- формувати вміння працювати з історичними джерелами (на основі роботи з книгою «Долина. Три погляди з минулих літ») */логічна;*
- розширити і поглибити знання з тем про Першу світову війну */логічна, інформаційна.*

Розвивальна:

- розвивати зацікавлення учнів у вивченні історії рідного краю (на основі інформації про основні події Великої війни в краї) */логічна;*
- удосконалювати навички дослідницько-пошукової діяльності (на основі роботи з джерелами, зокрема «Сумний Христос», «Дух часу» */логічна;*
- розвивати картографічні навички учнів (локалізувати події Першої світової війни на Долищині) */просторова;*
- стимулювати активну пізнавальну діяльність учнів (на основі доповідей по підтемах) */аксіологічна;*
- розвивати в учнів навички самостійної роботи (на основі підготовки повідомлень) */логічна;*

- створювати ситуації зацікавленості учнів до навчальної діяльності (на основі мультимедійної презентації та музичного супроводу)

/інформаційна.

Виховна

- виховувати повагу до історичного минулого Долинщини, зокрема часів Першої світової війни (на основі основних подій війни) */громадянська, особистісна;*

- виховувати повагу до видатних постатей того часу (на основі інформації про Ольгу Дучимінську, Наталю Кобринську, Омеляна Левицького) */громадянська.*

- виховувати в учнів почуття гендерного рівноправ'я (на основі інформації про діяльність жінок того часу) */громадянська, особистісна;*

- виховувати шанобливе ставлення до інших народів та культур (участь у війні австрійців, угорців, німців) */громадянська;*

- виховувати в учнях патріотизм (на основі подвигів січовиків) */особистісна;*

- виховувати в учнів шанобливе ставлення до тогочасних пам'яток (кладовища Першої світової) */громадянська;*

Обладнання: мультимедійна презентація, пісня гурту «Еней» «Біля тополі», виставка книг (Ольга Дучимінська «Сумний Христос», Наталя Кобринська «Дух часу», «Долина. Три погляди з минулих літ», «Історія Долини (від найдавніших часів до наших днів)»).

Хід виховного заходу

Слово вчителя. Історія кожного краю – унікальна. Вона наповнена як яскравими визначними сторінками, так і сумними подіями, які є невід'ємною її частиною. Наша рідна Долинщина у часи Першої світової війни відчула на собі всю жорстокість воєнного часу, адже тут проходили російські війська, які нищили все, йшли воювати молоді українські хлопці захищати українську землю, але не всі повернулись до рідного дому. Дивлячись на сучасні нам події, бачимо, що історія повторюється, тому дуже важливо вивчати її, щоб уникати

помилок. Сьогодні ми з вами спробуємо зануритись у події Першої світової війни на Долинщині, адже кожна група дослідників підготувала інформацію, яку будемо презентувати.

(Звучить пісня гурту «Еней» – Біля тополі).

Слово вчителя. Війна на Долинщину прийшла у вересні 1914 р., коли російські війська впритул наблизилися до Долини, а 8 вересня повністю її окупували. Долинці без вагань робили все, щоб захистити рідний край, повернути мирне та спокійне життя. Послухаємо як це відбувалось (виступ учнів, які опрацьовували тему «Початок Першої світової війни на Долинщині»).

Учень/учениця. В околицях Долинщини в той час, коли перші російські патрулі козаків прийшли в села, люди старалися безпечно заховати свій маєток, а самі втікали в ліси або до інших сіл в гори. Села виглядали, як вимерлі. А з тих, хто залишився вдома, ніхто не відважився виглянути на вулицю зі страху перед москалями. Російські солдати нищили по хатах, полювали на курей, йшли із села, обладовані хлопськими кожухами та іншим награваним крамом. Спочатку російські військові забирали дрібні речі, пізніше птицю, худобу.

Учень/учениця. У кожному населеному пункті Долинщини, через який проходили росіяни, відбувалося грабежі, розбій і насилля над жінками. Який «рай» принесли на Долинщину «визволителі брати-росіяни», повідомляла газета «Свобода»: «Козаки в Перегінську: Отже як ми вчули, що тоті козаки йдуть, то нарід зачав з села утікати, і втікали куди хто міг, куди очі несли, лиш би утечи з села. Одні втекли у Карпати, а багато в ямах сиділо. Ті козаки, як та саранча зразу почали робити збитки: найперше обрабували наше село, і кожну хату, що їм козаки дуже збиткувалися і робили велике варварство над жінками і бідними дівчатами, і під руки попало: коні, худобу, кури. А потім зачали палити наші хати і ніхто не міг ані впроситися ані втекти. І навіть шматє, котре добре, то забирали, а котре було гірше, то в огонь кидали. Нашого ксьондза вбили, жінкам і дівкам вуха і груди відрізували, збіжжя забрали і таке тепер в і ми тепер належим до Росії. Ми були поховали 8 міхів нашім краю, бараболь до ями і то вишукали. ... В селі голод великий і холод, бо їсти нема що, а палити нема де, бо половина села

вигоріла, а хоч ще деякі хати лишилися, то нема чим дрова привезти, бо худобу забрали. Одягнутися нема в що також, бо так само забрали, а гірше попалили. Кавалка хліб ніхто би не купив, бо дуже дорого 1 то ще нема де купити, а хоч би і було, то ніхто не має крейцаря. Соли так само нема і не мож дістати, нафти так само нема, але трісками свіtimo. Боже, Боже! Чи довго ми так будемо мучитися».

Слово вчителя. Настали важкі часи для долинців, які не здавались. Важливою була й участь жінок, які всіляко сприяли українським військовим, так само, як зараз працюють волонтерські організації. Окремі учні вивчали тему «Видатні жінки Долинщини в роки Першої світової війни».

Учень/учениця. У період війни існувало товариство «Допомога стрільцям» – жіноча організація, яка збирала медикаменти, малі підручні аптечки, бинти, фронті. Жінки Долинщини активно допомагали цьому товариству, адже багато їхніх батьків, братів, чоловіків, синів, близьких та знайомих воювали на фронтах Першої світової війни. Різдвяні збірки проводили для українських січових стрільців Ольга Дучимінська і Наталя Кобринська, які були ще й письменницями, книги яких ви можете побачити у нашій виставці.

(Паралельно демонструємо фото Ольги Дучимінської та Наталі Кобринської) Ольга Дучимінська

Наталя Кобринська

Учень/учениця. Не стояли осторонь цього і просвітянки Долинщини. У період війни їхня національно-патріотична діяльність не припинилася. Вона тривала, тільки не в «Просвіті», а на іншій ниві. Зокрема, Ольга Крисько була одною з членів-засновників і заступницею голови «Українського жіночого допомогового комітету для Українських січових стрільців» (голова – Ольга Ціпановська). Там працювала і Марія Грабовенська.

Учень/учениця. Для січових стрільців влаштовували «Спільне свячене». Послухаємо зі спогадів про це: «Першими весняними квітами прибрані столи з свяченим для дорогих гостей, молодих юнаків, які йшли на фронт поповнювати ряди Січових Стрільців, всенародна шана. Столи вкриті вишиваними скатертинами, за ними засіла яким належалася наша молодь до своїх рідних, знайомих... Вони не знали, що їх чекає завтра. Жінки на чолі з Наталією Кобринською приготували все для столів, щиро вітали юних добровольців теплим, рідним словом. Це були перші кроки молодих жінок патріоток в суспільній праці». На фото ви бачите долинських січових стрільців та жовнірів австрійської армії з Долинщини (с. Кальни).

Слово вчителя. Настали важкі часи окупації для Долинщини, які тривали протягом вересня 1914 р. – травня 1915 р. На цей період припадає воєнний голод, а частина населення терміново евакуювалась в Європу. Це призвело до занепаду соціально-економічного життя населення Долинщини та зубожіння, були зруйновані села та міста. Послухаємо учнів, які опрацьовували тему «Окупація Долинщини в часи Першої світової війни».

Учень/учениця. Окупаційні війська встановлювали російське адміністративне керівництво, вводили власну грошову одиницю на захоплених територіях, зокрема й на Долинщині, проводили політику русифікації насильницькими методами, захоплювали майно та власність долинців на користь режиму або знищували його, закривали церкви. Було закрито національні установи, встановлена заборона на діяльність навчальних закладів, просвітянських товариств з повною конфіскацією їхнього майна, а натомість засновували проросійські товариства.

Учень/учениця. У містах школи можна було відкрити лише за дозволом військового команданта міста. Навчання в усіх школах мусило обіймати щонайменше 5 годин вивчення російського «язика» на тиждень, дозволено уживати лише таких підручників, які були схвалені російською цензурою.

Учень/учениця. Росіяни не були зацікавлені в розвитку чи хоча б стабілізації ситуації в краї. Продовольчі та матеріальні виснаження постійно

супроводжувалися обмеженнями та переслідуваннями в національній сфері. Окупанти одразу ж заборонили діяльність проукраїнських культурно-просвітницьких організацій, натомість заохочуючи відкриття та діяльність різних москвофільських об'єднань які б мали забезпечити якнайшвидше зросійщення місцевого населення. Згодом, терплячи невдачі на полях бою росіяни почали шукати винних в цьому серед місцевого населення, особливо серйозно постраждали євреї, яким приписували звинувачення в шпигунстві та ворожому ставленні до росіян, чимало з тих хто залишився були репресовані та вивезені глибоко на територію Росії. Українські жителі повіту дуже скоро побачили всю суть російського «визволення» та розпочали своєрідну партизанську війну проти окупантів, нищили засоби комунікації, перешкоджали стабільному зв'язку між фронтом та його забезпеченням.

Слово вчителя. Контрнаступ австрійських військ, розпочатий із території Карпат у лютому-квітні 1915 р., спричинив зміну ситуації на фронті та появу австрійців на території Долинщини. Водночас це сприяло перешкодженню зв'язку між російським військовим командуванням. Далі послухаємо учнів, які вивчали тему контрнаступу.

Учень/учениця. Бій за Долину, який почався 14 травня 1915 р., став ще одним успішним свідченням контрнаступальних дій (із залученням авіації), які тривали до кінця місяця. Відступ російських військових відбувся в ніч з 3 на 4 червня 1915 р., в якому свою роль зіграли формування УСС. Оборона Болехова (25-30 травня 1915 р.) принесла значні втрати для них та водночас масштабні руйнування. Наступні прориви фронту російськими військами (10 серпня 1916 р., 12 липня 1917 р.) були не такими визначальними.

Учень/учениця. У книзі «Долина. Три погляди з минулих літ» зі спогадів Фелікса П'єстрака дізнаємось про вхід австрійських військ до Долини: «... армія генерала Лінзінгена розпочала швидкий похід. Російські війська під натиском австрійської армії поблизу Долини і Солотвино опинилися у великій небезпеці й змушені були відступити. Союзні війська генерала Лінзінгена вдарили на них збоку, змусивши їх до втечі у напрямі Калуша».

Учень/учениця. На світанку з 3 на 4 червня 1915 р. в Долину переможно вступили австрійські війська корпусу Гофмана. Солдати «з готовими для стрільби карабінами в руках сходили зі схилів долинських урочищ Куля й Калинівка, цілими групами сходили також дорогою до Замчиська через Горішне. Гуркіт важких механізмів долинав з міста. Ринок заповнило австрійське військо». Людські втрати в битві за Долину з обох боків були дуже значні. Про це свідчать величезні цвинтарі на Замчиськах, Підлівчі, Брочкові й на католицькому цвинтарі біля костелу. На кладовищі поблизу костелу, а також на Підлівчі, поховано дуже багато вояків, які померли в польових шпиталях.

Учень/учениця. У результаті довготривалої битви в Долині спалахнули хвороби як серед людей, так і серед тварин. Свої жнива зробила завезена до міста холера, через яку в деяких оселях на Долинщині повністю вимирали сім'ї. Лікарі не були спроможні справитись із ситуацією, тому вона вийшла з-під контролю. Соціально-економічне життя населення Долинщини знаходилося на межі кризи, а належного державного фінансування було нізвідки чекати.

Слово вчителя. Активні воєнні дії на території Долинщини завдали руйнувань нашому рідному краю. Значна кількість молодих людей, які пішли на захист своєї землі, не вернулись додому. Без батька залишилось багато дітей, жінки змушені були тяжко працювати, щоб прогодувати їх. Залишились самотніми старі батьки, а багато будинків так і зруйнувались без своїх господарів. Проте Долинщина ожила, починала своє важке відновлення. Ніхто навіть і не припускав думки, що історія готує Другу світову війну, не менш руйнівну для Долинщини.

Учень/учениця. Наслідки ведення воєнних дій Першої світової війни на Долинщині були безповоротними, адже населення страждало від репресій російського окупаційного режиму, мета якого полягала у знищенні представників чинної влади, нанесенні якнайбільшої матеріальної шкоди, вбивстві місцевого населення. Крім цього, неминучими стали хвороби, голод та зубожіння. Відбувся занепад всіх провідних сфер суспільно-економічного, культурного життя населення, сільського господарства. Долинський солеварний

завод зазнав втрат, були знищені освітні заклади, церкви, культурно-освітні центри, проте довгий шлях до відродження все ж було пройдено гідно. Долинщина процвітає сьогодні.

Слово вчителя. Ми з вами опрацювали теми, які дозволили детально розглянути події часів Першої світової війни на Долинщині. Усі групи дослідників доклали зусиль, щоб наш виховний захід був інформативним, цікавим не лише для нас, а й гостей. На завершення послухаємо уривок вірша Кос Ксенії (переможниці конкурсу «Літературні таланти Долини» (2017 р.) про наш рідний край. Він пережив важкі часи Першої світової війни, проте не здався, а ще більше розквітнув!

Учень/учениця. Долино, моя ти Долино, Ти – немов скрипки струна,

Для мене ти є наймиліша, Ти в моїм серці одна.

Долино моя, рідний краю, Природи і сонця розмай, Красуйся й ставай ще гарніша, Рости й розцвітай!